

KUML
1997-98

KUML 1999

KUML 1999

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Jesper Laursen

*Omslag: Jørgen Mührmann-Lund
Korrektur: Anne Lise Hansen, Hanne Plaetner og Jytte Ræbild
Tilrettelægning: Narayana Press
Tryk: Narayana Press*

*Skrift: Bembo 12/13
Papir: 115g Arctic Silk*

Copyright © 1999 Jysk Arkæologisk Selskab

*ISBN 87-88415-01-5
ISSN 0454-6245*

Indhold/Contents

<i>Jan Skamby Madsen: Hans Jørgen Madsen – Worsaae-medailen 13. maj 1999</i>	7
Hans Jørgen Madsen – the Worsaae Medal 13th of May 1999	9
<i>Lutz Klassen: Prestigeøkser af sjældne alpine bjergarter</i>	
En glemt og overset fundgruppe fra ældre stenalders slutning i Danmark	11
Prestige axes of rare alpine rock – A forgotten and overlooked find group from the end of the early Stone Age in Denmark	48
<i>Kirsten Prangsgaard, Svend Th. Andersen, Henrik Breuning-Madsen, Mads Holst, Claus Malmros og David Robinson: Gravhøje ved Lejrskov</i>	
Undersøgelse af fem høje	53
The investigation of five burial mounds at Lejrskov	95
<i>Karen Margrethe Hornstrup: Brandgrave fra yngre bronzealder</i>	
Muligheder og perspektiver	99
Cremation graves from the late Bronze Age – possibilities and perspectives	142
<i>Stine Wiell: Vimose. Fundhistorie</i>	147
A history of the Vimose finds	167
<i>Claus von Carnap-Bornheim: Vimose. “Nye” fund</i>	169
Vimose	178
<i>Folmer Christiansen: Jelling. Bebyggelse fra jernalder og vikingetid</i>	181
Jelling. Settlements from the Iron Age and the Viking Age	220
<i>Mads Ravn: Nybro. En trævej fra Kong Godfreds tid</i>	227
Nybro. A wooden track from the age of King Godfred	255
<i>Bjarne Lønborg: Vikingetidens kvindedragter</i>	259
Women’s Dresses of the Viking Age	266
<i>Hans Krongaard Kristensen: Hospitalsbygningen ved Øm Kloster</i>	
Arkæologisk undersøgelse af en stor senmiddelalderlig bygning og en nyfundet kanal	269
The hospital of the Øm Monastery. The archaeological investigation of a large, late medieval building	294
Anmeldelser	297
Jysk Arkæologisk Selskab 1998	335
Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter	339

Jelling

Bebyggelse fra jernalder og vikingetid

Af FOLMER CHRISTIANSEN

Navnet Jelling er i arkæologisk henseende uløseligt sammenkædet med de vikingetidige monumenter, Gorms og Thyras høj, de to runesten, rester af formentlig en stor skibssætning samt kirken, der har forgængere tilbage i vikingetiden. Jelling-monumenterne er nok det mest fremtrædende vikingetidige fortidsminde i Norden og ikke uden grund har monumenterne tiltrukket sig opmærksomhed igennem hundreder af år. Senest er de blevet repræsenteret som et af de to danske fortidsminder på UNESCO's liste over verdensarven. I enhver litterær oversigt over vikingetiden figurerer Jelling som en af de centrale lokaliteter, og talrige publikationer har behandlet forskellige historiske og arkæologiske aspekter og problemstillinger i forbindelse med monumenterne. Et af de spørgsmål, der naturligt melder sig er, hvorfor Jelling i anden halvdel af vikingetiden har opnået den status, der afspejles i monumenterne. Kan man finde forudsætninger herfor i jernalderen?

Indtil for ca. ti år siden var der stort set ikke foretaget sagkyndige arkæologiske undersøgelser i Jelling uden for monumentområdet. Siden slutningen af 1980'erne har en række anlægsarbejder i området mellem landsbyen Jelling og Grejs Å/Fårup Sø syd for byen imidlertid ført til flere ret omfattende arkæologiske undersøgelser fra både jernalder og vikingetid (fig. 1).

Resultaterne er hidtil kun publiceret i begrænset omfang.¹ Formålet med denne artikel er først og fremmest at råde bod på dette forhold og give en samlet oversigt over de kendte lokaliteter fra jernalder og vikingetid i Jelling og nærmeste omegn.²

Landskab og jordbund

Jelling ligger på et moræneplateau ca. 110 m over havet. Jordbunden i området består hovedsagelig af sandblandet ler. Byen ligger i et nord-syd gående vandskel. Mod vest afvandes området af Kiddebæk og Omme Å, der udspringer henholdsvis ca. 2 km sydvest og 2,5 km nordvest for Jelling. 7-800 m nord for byen udspringer Hørup Bæk, der løber mod øst

Fig. 1. Lokalteter fra jernalder og vikingetid ved Jelling: 1. Fårup; 2. Plantagevej; 3. Fårupvej; 4. Søndergård 2; 5. Søndergård 1; 6. Skinbjerg; 7. Skovgade; 8. Haughus 2; 9. Haughus 1; 10. Hvesager. Oprindelige vådområder er vist med signatur.

Sites from the Iron Age and Viking Period in the Jelling area 1. Fårup; 2. Plantagevej; 3. Fårupvej; 4. Søndergård 2; 5. Søndergård 1; 6. Skinbjerg; 7. Skovgade; 8. Haughus 2; 9. Haughus 1; 10. Hvesager. The signature marks prehistoric wetland.

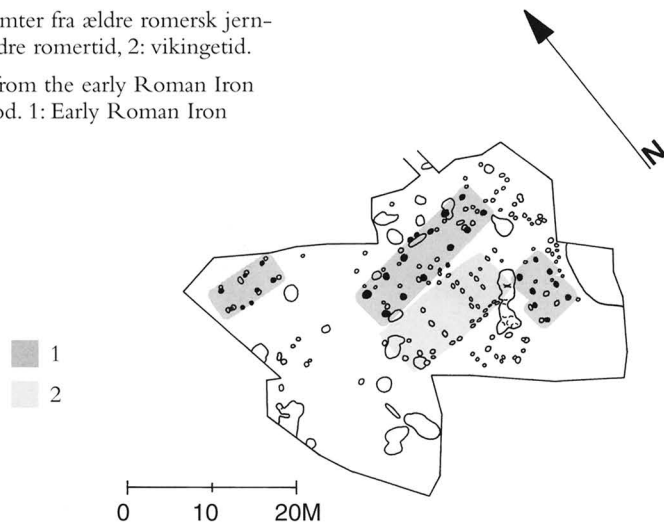
til Grejs Å. 2 km mod syd ligger Fårup Sø, i hvis østende Grejs Å udspringer og løber mod øst til Vejle Fjord. Umiddelbart øst for Fårup Sø får åen tilløb fra nord af Skovdallund Møllebæk. Denne har igen tilløb fra nord af en lille bæk igennem en smal slugt med stejle sider, der flader ud i en lavning tæt syd for Jelling by. Området mellem engdraget ved Grejs Å og Skovdallund Møllebæk er stærkt kuperet og derfor mindre egnet til agerbrug. Hovedparten er skovbevokset. De fleste af de arkæologiske lokaliteter, der skal omtales i det følgende, ligger på arealerne tæt nord for det kuperede terræn ned imod Grejs Å dalen og Fårup Sø.

Lokaliteterne

De lokaliteter, hvor der er foretaget arkæologiske udgravninger, bliver i det følgende omtalt i den rækkefølge, de er blevet undersøgt. Oversigts-tegningerne over pladserne dækker i de fleste tilfælde kun selve udgravningsfelterne og ikke de søgegrøfter, der har bidraget til at afgrænse bopladserne. Der er generelt kun gengivet keramik fra relevante huses stolpehuller.

Fig. 2. Haughus 1. Hustomter fra ældre romersk jernalder og vikingetid. 1: ældre romertid, 2: vikingetid.

Haughus 1. House sites from the early Roman Iron Age and the Viking Period. 1: Early Roman Iron Age. 2: Viking Period.

Haughus 1

I forbindelse med etablering af Naturgas Syds fordelingsledning blev der i foråret 1985 undersøgt et ca. 1150 m² stort udgravningsfelt ca. 2 km øst for Jelling.³ Lokalteten ligger på et fladt plateau nær et engområde lidt øst for gården Haughus. Der blev udgravet fire hustomter, hvoraf de tre kan dateres til ældre romersk jernalder, den fjerde til vikingetid (fig. 2).

Bebyggelsen fra ældre romertid udgøres af et 20 m langt og 5 m bredt énfasjet langhus med seks sæt tagbærende stolper og to småhuse i flere faser. Et af småhusene ligger syd for langhusets østside. Det består af tre faser, hver med to sæt tagbærende stolper. Husene har målt henholdsvis ca. 6 × 4 m, 5 × 4 m og 5 × 4 m. Den ene fase af udhuset er forskudt med ca. en husbredde mod nord. Ved ingen af faserne kunne der iagttages indgangsparti. Det andet udhus ligger ca. 10 m nordvest for langhuset. Her er to faser af et ca. 9 m langt og 4,5 m bredt hus med tre sæt tagbærende stolper. I den ene fase er der indgang fra syd i vestenden. Desværre er der ikke bevaret rester af det hegn, der utvivlsomt har omgivet gården. Hvis hegnet har omgivet alle tre bygninger, har arealet været tæt på 1.000 m². Det bebyggede areal er på omkring 165 m². Det var småt med keramik fra husenes stolpehuller. De få karakteristiske skår er gengivet på fig. 3. Det er kendetegnende, at blandt den øvrige ældre romertids keramik fra pladsen har randskårene fortykket rand med vag facettering.

Vikingetidshuset har formentlig været omkring 15 m langt og 6-6,5 m bredt med bærende stolper i gavlerne. Inde i huset var der to sæt tagbærende stolper i tilknytning til skillevægge, som delte huset i tre omtrent lige store rum. Der er spor efter en indgang i sydvæggens østlige del.

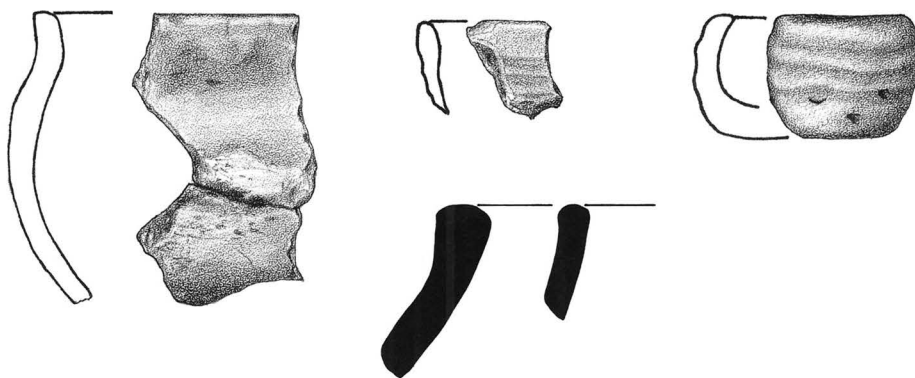

Fig. 3. Keramik fra Haughus 1. Miniaturelerkarret fandtes i et stolpehul, der ikke kunne knyttes til et hus. 1:2.

Pottery from Haughus 1. The miniature pot was found in a post-hole, which could not be attributed to any house.

Huset må være en udbygning til en gård, hvis hovedbygning må forventes at ligge i umiddelbar nærhed. Meget interessante er iagttagelserne ved en linjekontrol i gasledningstracéet, der viste, at der over en strækning på 300 m i retning mod Jelling var spor efter vikingetidsbebyggelse. Der kan altså her være levn efter en anseelig vikingetidsbebyggelse omfattende adskillige gårde.

Hvesager

Hvesagerbebyggelsen er tidligere publiceret.⁴ Her tolkedes bebyggelsen, der dateres til periode B2 i ældre romersk jernalder, som to sammenbyggede gårdsanlæg omgivet af hegn. Mod vest lå den største gård med et hegnet areal på 2.120 m² og mod øst, adskilt herfra ved et tværgående hegn, en gård med et hegnet areal på ca. 1.012 m². Inden for indhegningen til den store gård lå et langhus, to-tre store udhuse, et-to mellemstore udhuse og to-tre småhuse. Tilsammen giver det et bebygget areal på 400-460 m². Den mindste gård indeholder et langhus, et-to mellemstore udhuse og tre-fire små udhuse. Tilsammen et bebygget areal på 215-270 m². Den store gård var dermed langt den største gård, der hidtil kendes fra denne periode. En jordfæstegrav indeholdende våbenudstyr, sporer, sølvfibula, sølvring m.m. blev fundet mindre end 50 m øst for bebyggelsen.⁵ Gravfundet underbyggede tolkningen, at gårdkomplekset har huset en stormand.

En alternativ tolkning af bebyggelsen går ud på, at der er tale om tre gårdsanlæg.⁶ Den beror på nogle mulige rester af hegnsforløb midt i det formodede største gårdsanlæg.

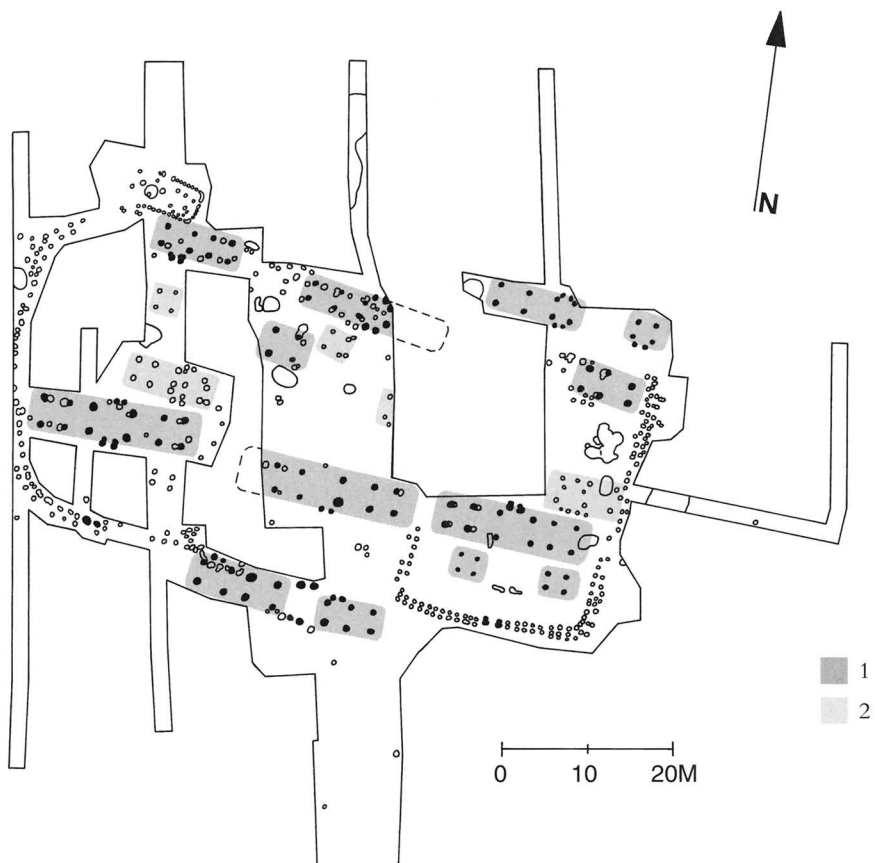

Fig. 4. Hvesager. Bebyggelse med stormandsgård fra 2. århundrede e.Kr. 1: hovedbebyggelsen. 2: hustomter der ikke kan knyttes til hovedbebyggelsen.

The Hvesager settlement with a chieftain's farm from the second century AD. 1: The main settlement. 2: House sites outside the main settlement.

Det forhold, at pladsen ikke er totaludgravet vanskeliggør tolkningen. Der er imidlertid flere ting, der taler for, at det drejer sig om tre gårde (fig. 4). Med dette som udgangspunkt er der klare paralleller imellem det østlige og det vestlige gårdsanlæg. Begge har en 18-19 m lang hovedbygning placeret i en afstand af ca. 10 m fra det sydlige hegnsløb, og begge har en nordligt placeret bygning med fire sæt tagbærende stolper og indgangspartiet trukket ud i den ene side, henholdsvis øst- og vestsiden.⁷ I begge gårde passerer en akse fra den sydlige indgang i hegnet til indgangspartiet i den nordlige bygning næsten direkte igennem langhusets indgangspartier. Ifølge den oprindelige tolkning ligger der to udhuse i forlængelse af hinanden imellem det østlige og det vestlige langhus. Hvis udhusenes stolpehuller i stedet har tilhørt et langhus, har vi her et gårdsanlæg, der nøje svarer til de to øvrige. Placeringen af langhuset er den

samme, den nordlige bygning er (med forbehold) af lignende type som i nabogårdene, og den nord-syd gående akse passerer her nøjagtigt igennem de tilsvarende indgange. Faktisk er hele komplekset næsten symmetrisk omkring denne akse, når der ses bort fra de øvrige udhuse. Denne tilsyneladende tilstræbte symmetri kan friste til den tanke, at den nordlige bygning i det midterste gårdsanlæg har været symmetrisk omkring en tværgående midtakse igennem indgangspartierne. Det kan dog ikke afgøres på grund af udgavningsgrænsen.

De tre gårdsanlæg adskiller sig fra hinanden ved antallet og placeringen af de øvrige udhuse. I det vestlige gårdsanlæg kan sandsynligvis ingen af de øvrige huse knyttes til hovedbebyggelsen. Huset med fire sæt tagbærende stolper umiddelbart nord for langhuset har en placering for tæt herpå til at kunne være samtidigt. Det samme gælder det lille hus mod syd. Den lille bygning syd for det nordligste hus ligger midt i akse igennem indgangspartierne. Her placeres erfaringsmæssigt ikke huse.

I det midterste gårdsanlæg kan det lille udhus i vestsiden syd for den nordlige bygning tilknyttes samme fase. Det næsten tilsvarende udhus øst herfor er næppe samtidigt hermed. Muligvis har der været endnu et udhus i østsiden nord for langhuset. I tilknytning til hegnet sydside har to bygninger flankeret et dobbelt indgangsparti til gårdspladsen. Det forbehold, at der er to sæt indgangsstolper med ca. 4,5 m's mellemrum antyder, at der kan have været en overdækket, vognportlignende indgang, eller muligvis et særligt pompøst udformet indgangsparti, der har været sammenbygget med husene på begge sider. På Hammelev Nørremark i nærheden af Haderslev er undersøgt et samtidigt gårdsanlæg, der tolkes som en høvdingegård (fig. 5).⁸

Den har ved nærmere eftersyn påfaldende mange fælles træk med den mellemste gård på Hvesager. Gården er tolket som tre øst-vest vendte, parallelle treskibede langhuse, der mod vest flankeres af en form for hegnsbygning, orienteret nord-syd. Det midterste langhus er i to faser på henholdsvis 15 og 22 m's længde og 5,5 m's bredde. I det sydlige langhus ses kun én fase med en længde på 21 m og en bredde på 4,5 m. Det nordlige langhus skiller sig ud fra den gængse type af tidens langhuse ved at have buede langvægge. Husets to faser har begge en længde på ca. 26,5 m og en bredde på 3,5-4,5 m. Flere ting taler for en alternativ tolkning af dette hus. Spændet imellem de to tagbærende stolpesæt på hver side af indgangen er omkring 7,5 m mod normalt ca. 4 m. Husets bredde er meget lille i forhold til længden. Bredden svarer mere til bredden af et udhus. Dimensionerne på de tagbærende stolper er forskellige i øst- og vestenden. Der er ikke noget regelmæssigt forløb af vægstolper, og endelig er der indtil videre ingen samtidige paralleller til denne hustype. Det er derfor mere sandsynligt, at der også her er tale om to udhuse, der flankerer et særligt udformet indgangsparti (fig. 5).

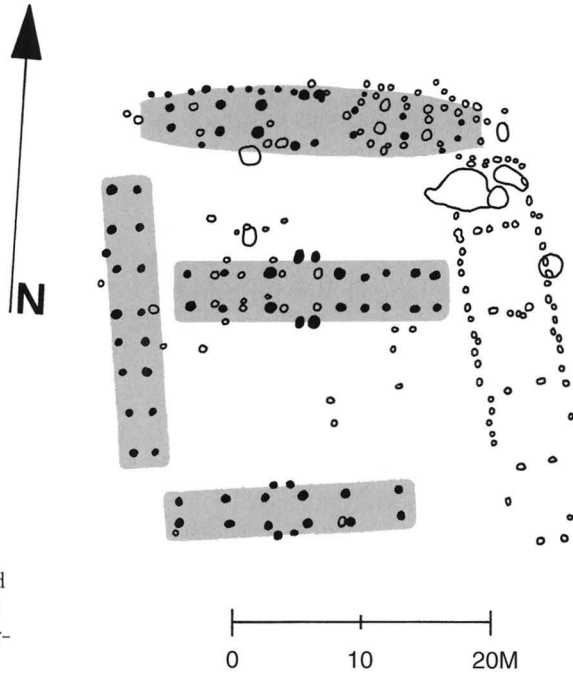
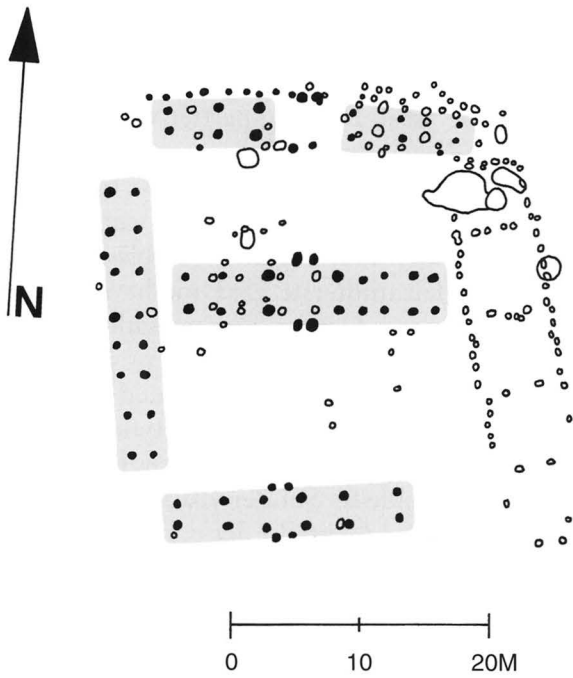

Fig. 5. Hammelev Nørremark. Gård fra ældre romersk jernalder. Øverst: udgraverens tolkning. Nederst: alternativ tolkning.

Hammelev Nørremark. Farm from the early Roman Iron Age. 1: The interpretation of the excavator. 2: Alternative interpretation.

Ser man bort fra den nord-syd vendte hegnsbygning, svarer gården nøje til Hvesagers mellemste gård bortset fra, at den er vendt 180°. Også med hensyn til arealstørrelser ligner gårdene hinanden.⁹ Måske er et særligt udformet indgangsparti karakteristisk for stormandsgårde. Kildegrundlaget er ganske vist indtil videre meget spinkelt, men indgangspartiet som en form for statusmarkering kender vi jo i høj grad fra historisk tid.

Til den østligste gård har der formentlig været tre småhuse, de to syd for langhuset og et i det nordøstlige hjørne. Desuden ses syd for dette et mellemstort udhus med tre sæt tagbærende stolper. Et næsten tilsvarende hus umiddelbart nord for langhusets østende ligger formentlig for tæt herpå til at kunne være samtidigt. Huset er ikke sikkert afgrænset mod vest og kan dermed have været længere. Afslutningen mod nord af det østlige hegnsforløb tyder på, at de to nordligste huse har ligget på ydersiden af det nordlige hegn.

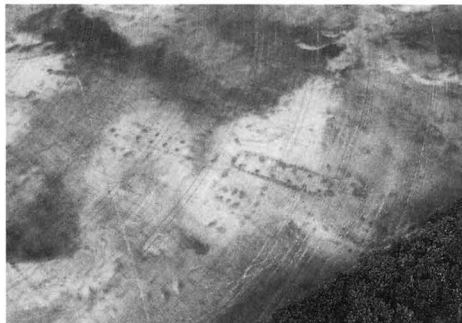
Der tegner sig altså et billede af tre næsten lige store gårde. Umiddelbart sammenlignelig er størrelsen af langhusene samt gårdenes hegnede areal. Her er ingen nævneværdige forskelle. Alle tre langhuse har et grundareal på ca. 100 m², og det hegnede areal er fra vest mod øst henholdsvis ca. 870 m², 900 m² og 800 m². Beregnes arealerne fra ydersiden af de bygninger, der er placeret uden for hegnet, bliver arealerne 870 m², 1.000 m² og 960 m². Gårdenes bebyggede areal udregnet på grundlag af de huse, der kan formodes at tilhøre den primære fase, er i samme rækkefølge ca. 150 m², 257 m² og 243 m². På grund af de uudgravede arealer inden for komplekset bør disse tal dog ikke tillægges for stor værdi. Hvis en enkelt gård skal fremhæves, må det blive den midterste. Gården er kun en ubetydelighed større, hvad angår både det indhegnede og det bebyggede areal. Indgangspartiet ved hegnet mod syd er imidlertid med til at fremhæve denne gård.

Tilbage bliver så spørgsmålet om tolkningen af bebyggelsen i relation til stormandsgraven. Der synes at være tale om tre selvstændige økonomiske enheder. De to gårde, der bliver tilbage, når vi har placeret stormanden i den midterste gård, må have været beboet af folk, der har stået ham meget nær. Det kraftige palisadehegn, der har omgivet gårdene, lader formode, at der fra stormandens side kan have været en forsvarsmæssig bagtanke med at omgive sig med to gårde.

Gårdsanlæggene har en ret betydelig størrelse i forhold til andre, der kendes fra denne periode på Vejleegnen. Gårde af lignende størrelse kendes i flere tilfælde fra Sønderjylland. Ovenfor er allerede nævnt Hammelev Nørremark. Ved Galsted i det centrale Sønderjylland er der undersøgt en landsby fra 2. årh. med 8 gårde, hvor det hegnede gårdsareal ifølge den foreløbige tolkning gennemsnitligt er mellem 1.100 og 1.200 m². Resultatet af denne undersøgelse tyder på, at man skal være varsom med uden videre at tolke gårde i denne størrelse som høvdinge- eller stormandsgårde.¹⁰

Fig. 6. Haughus 2. Luftfoto af hustomter i kornmark. Foto: Stig Jensen.

Haughus 2. Aerial photo of house sites in a corn field. Photo: Stig Jensen.

På samme mark som Hvesagerbebyggelsen er på sognebeskrivelseskortet markeret fundstedet for et fragment af en drejekværn af granit.¹¹ Stykket blev fundet af en privatmand omkring 1960, men er først registreret af Vejle Museum i 1980. Finderen udpegede da fundstedet “inden for et område af 200 m”. Drejekværne af granit har indtil for nylig været tilskrevet perioderne yngre romertid og germanertid. Ved et fund fra Galsted i Sønderjylland har drejekværnen af granit imidlertid kunnet føres tilbage til sen ældre romersk jernalder, 2. årh. e.Kr.¹² Overdelen af en drejekværn blev fundet i et tagbærende stolpehul i et langhus tilhørende en gård af næsten samme udformning som Hvesager-gårdene. Kværne er som regel sikre bopladsindikatorer. Trods grundig prøvegravning i Hvesager-området er der ikke fundet spor af bebyggelse fra yngre romersk eller germansk jernalder. Det er derfor nærliggende at tro, at drejekværnen har hørt hjemme i Hvesager-bebyggelsen og dermed er en parallel til fundet fra Galsted. Endnu et stykke af en drejekværn er fundet sammen med fragmenter af skubbekværne i en sikker ældre romertids sammenhæng på en boplads ved Gl. Sole lidt nord for Vejle.¹³ Flere fund peger hermed hen imod, at drejekværne her i landet har været i brug allerede i ældre romersk jernalder, i hvert fald i det sydlige Jylland.

Ved nordvesthjørnet af gårdkomplekset på Hvesager fandtes et hus fra

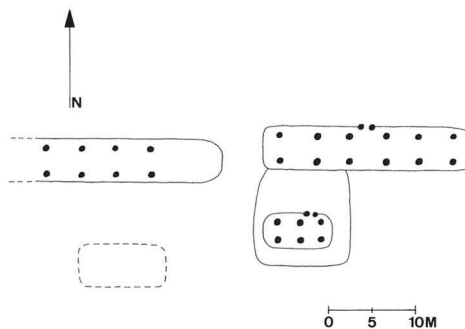

Fig. 7. Haughus 2. Udtægning efter luftfoto på fig. 6.

Haughus 2. Drawing based on the aerial photo in fig. 6.

ældre førromersk jernalder (fig. 16.1). Huset har været 9-10 m langt og lidt over 4 m bredt, med fire sæt tagbærende stolper. I østenden ses væglinjen som tætstillede stolpehuller, og midt for begge langsider viser to sæt dobbeltstolper indgængenes placering. Flere gruber på stedet kunne ved deres indhold af keramik dateres til samme periode.

Haughus 2

På denne lokalitet er der ikke foretaget arkæologiske undersøgelser. Registreringen hviler dels på en overfladeopsamling foretaget af en privatmand og dels på luftfotos, der viser hustomter i en tørkeramt kornmark (fig. 6).¹⁴ Billederne viser med usædvanlig tydelighed et langhus med tilhørende udhus samt lidt mindre klart formodentlig endnu et langhus med et mere usikkert, diffust aftegnet udhus. På grundlag af fotografiet er der lavet en udtegnelse af bebyggelsen med udgangspunkt i en formodet husbredde på 5 m i det østligste langhus (fig. 7).

Den er forbundet med en vis usikkerhed på grund af den skæve vinkel på fotografiet. Det tydeligste langhus synes at være relativt stort efter denne periodes forhold. Længden er formentlig 22-24 m. Huset er af den mest almindelige ældre romertids langhustype med seks sæt tagbærende stolper, der er placeret langt ud imod væggene, så der dannes et bredt midtskib. Vægkonstruktionen fremstår som tætstillede stolper. At væglin-

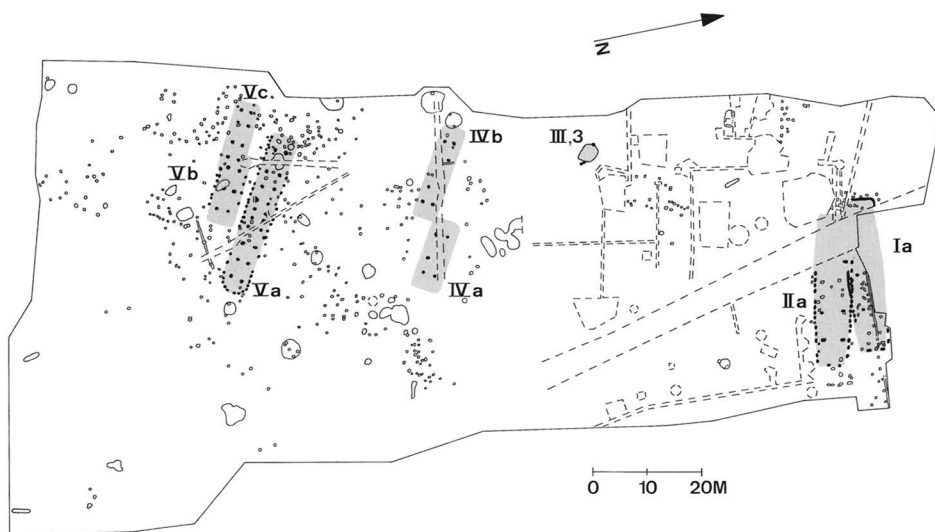

Fig. 8. Skovgade. Boplads fra germansk jernalder og vikingetid.

Skovgade. Settlement from the Germanic Iron Age and the Viking Period.

jerne er bevaret, er i sig selv et særsyn ved den tids huse. Det er yderligere interessant, at det tilsyneladende drejer sig om en vægkonstruktion, der ellers først optræder i yngre romertid. I tilknytning til langhuset ligger et indhegnet areal på ca. 120 m². Inden for dette hegn ligger et ca. 8 m langt udhus med tre sæt tagbærende stolper, væggroft og indgang ind imod langhuset.

Det andet (formodede) langhus kan ikke følges i hele sin udstrækning. Der ses fire sæt tagbærende stolper og en del af en væggroft. Det østlige gavlførlob ser ud til at være afrundet, og de tagbærende stolper synes at være trukket lidt længere ind imod midten, begge dele træk, der indikerer en datering til yngre romertid. Muligvis kan der også knyttes et udhus hertil. Trods de klare aftegninger på luftfotografiet er der altså en del uafklarede spørgsmål, som det ville være rart at få besvaret ved en udgravning, inden de gode bevaringsforhold ødelægges ved fortsat dyrkning. Er det én eller to gårde fra ældre romertid eller en gård i to faser hen over periodegrænsen ældre-/yngre romertid m.v. ?

Skovgade

Boligbyggeri var anledningen til undersøgelsen af et ca. 15.000 m² stort areal i den østlige del af Jelling i 1992. Her udgravedes resterne af mindst ti huse (fig. 8).¹⁵

Bopladsområdet ligger på en svagt sydhældende flade på kanten af Jelling-plateauet. Terrænet falder markant umiddelbart syd og øst for bebyggelsen, og på ældre kort er angivet et engområde øst for arealet. 5-600 m mod syd løber Skovdallund Møllebæk.

Nordligst i feltet lå resterne af et hegn og to vikingetidshuse, der har afløst hinanden. Hus Ia lå delvist uden for det område, der blev berørt af byggeri. Det var derfor kun ved velvilje fra naboen mod nord, at der kunne afdækkes tilstrækkeligt til at få et overblik over huset. Det drejer sig om et ca. 28 m langt hus med buede langvægge. Der har formentlig været i alt fem sæt tagbærende stolper placeret med nogenlunde regelmæssig afstand igennem huset. De yderste sæt var placeret i gavlene. Dele af væglinjerne var delvist bevaret som rektangulære stolpehuller, der mod vest gik over i en regulær væggroft. Bredden ved midten anslås til ca. 6,5 m. Hus IIa var kun delvist bevaret, idet den østlige ende af huset var ødelagt ved nyere anlægsarbejde. Tilbage var der ca. 20 m af et langhus med let buede væglinjer af regelmæssige rektangulære stolpehuller. Der var bevaret spor af tre sæt tagbærende stolper. Husets tværgående midtakse har formentlig ligget imellem de to vestligste bevarede tagbærende stolpesæt. I så fald har længden været den samme som i hus Ia. Bredden var 6,5-7 m. Huset har haft en indgang i sydsiden umiddelbart øst for det østligste sæt tagbærende stolper. Hus IIa er stratigrafisk yngre end hus Ia, idet

nordvæggen i hus IIa gennemskar sydvæggen i hus Ia. Hus IIa dateres til begyndelsen eller midten af 900-tallet.¹⁶

Omtrent 60 m syd for disse huse lå tre huse og et grubehus. De to nordligste, hus IVa og IVb, var kun bevaret ved de tagbærende stolper. Endvidere var begge huse gennemskåret af en nyere grøft, der har fjernet mindst et tagbærende stolpehul i hvert hus. Hus IVa og hus IVb må hver have haft en længde på henholdsvis ca. 10 og 15 m. Hus IVb kan på grund af den store afstand mellem stolpesættene i midten også tolkes som to mindre huse på hver ca. 6 m's længde. Hus VI lidt sydøst herfor har været et udhus på ca. 7 m's længde. At dømme efter fundene fra de omkringliggende gruber hører husene hjemme i sen yngre germanertid/ældre vikingetid. Grubehuset hører formentlig til samme kompleks.

Sydligst i feltet lå et langhus og umiddelbart syd herfor to mindre huse, der overlappede hinanden. Langhuset, hus Va, har været udvidet mod vest fra ca. 28 til 32 m's længde. Bredden var omkring 5,3 m. I alt sås 11 sæt tagbærende stolper. Derudover var en stor del af husets væglinjer bevaret i form af vægstolper. Østgavlen var afrundet. Indgangspartier fremtrådte ikke tydeligt. Omtrent i midten af huset var en sektion, formentlig en stald, med tætstillede tagbærende stolper. Hustypen set i sammenhæng med de omkringliggende fund daterer gården til 5-600 årene.

Det vestligste af de to mindre huse syd for langhuset, hus Vc, var et 12-13 m langt hus med fire sæt tagbærende stolper. Øst for dette hus, delvis overlappende, lå hus Vb med tre sæt tagbærende stolper, delvist bevarede væglinjer og en indgang i sydvest. Huset har været 11-12 m langt og 5 m bredt. Hus Vb har ligget for tæt på langhus Va til at kunne være samtidigt hermed, hvorimod der godt kan være samtidighed imellem hus Vc og langhuset.

Alt i alt kan der i den undersøgte bebyggelse ikke udskilles klart definerede gårdsenheder. Det er sandsynligt, men ikke sikkert, at vikingetids-husene er hovedbygninger i et gårdsanlæg. Der kan også være tale om store udhuse eller måske noget helt tredje. Det vil kræve en større udgravningsflade og helst også bevarede hegnsforløb at få det afklaret. Der er ingen tvivl om, at det sydlige langhus, hus Va, har været hovedbygning i en germanertidsgård. Noget veldefineret gårdsanlæg er der dog ikke tale om. Som følge af manglen på hegn kan det ikke fastslås, hvilke af de mindre huse, der har hørt til gården.

Det er rimeligt at antage, at bebyggelsen, både hvad angår germanertidsfasen og vikingetidsfasen, udgør den østlige del af et større boplads-kompleks. Om der i givet fald er kontinuitet igennem hele perioden er uvist. Topografien sætter en naturlig grænse mod øst og syd. Mod nord og vest er mulighederne for undersøgelser desværre stærkt begrænsede på grund af bebyggelse, jernbaneanlæg m.v.

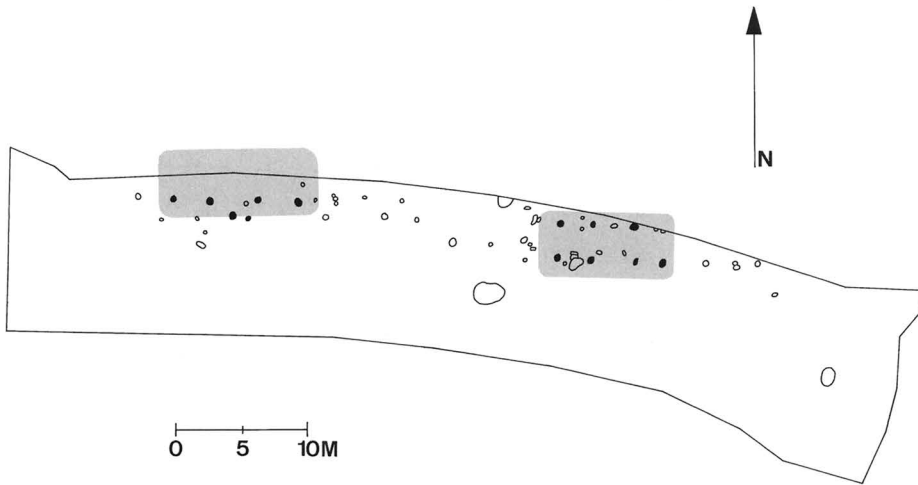

Fig. 9. Søndergård 2. To langhuse fra førromersk jernalder.

Søndergård 1. Two longhouses from the pre-Roman Iron Age.

Søndergård 2

I foråret 1993 anlagde Jelling Kommune første del af vejen Skinbjerg i sydkanten af Jelling. Det gav Vejle Museum anledning til en mindre undersøgelse i vejtracéet, hvor der viste sig spor af to hustomter (fig. 9).¹⁷ Begge huse var øst-vest orienteret med fire sæt tagbærende stolper. Det østlige hus er næsten afdækket i sin helhed, mens kun den sydlige række tagbærende stolper og et indgangsparti er afdækket af det vestlige hus. Husene har været henholdsvis ca. 9 og 10 m lange. Der var ingen daterende keramik i selve husene, men skår fra omliggende gruber dateres udelukkende til ældre førromersk jernalder. Husene må tolkes som selvstændige økonomiske enheder fra denne periode.

Lidt øst for denne bebyggelse passerede vejen tæt syd om en overpløjet gravhøj. Her fandtes en urnegrav fra yngre romersk jernalder. Foruden brændte knogler indeholdt urnen tre-fire smeltede glasperler, to bronzenitter og et stykke af en benkam. 20 m vest for urnen fandtes nedstukket i undergrunden en stærkt fragmenteret jerngenstand, formentlig fæstet af en kniv eller dolk, ca. 12,5 cm lang og 2-2,5 cm bred og op til ca 1,5 cm tyk (i tre dele). På den ene side var delvis bevaret tre nittehooveder af bronze og flere steder tekstilaftryk. Endvidere var der stykker af en tynd sølvstang, lidt guldblik samt en bronzeknap med guldbelægning og isiddende bronzenitte.

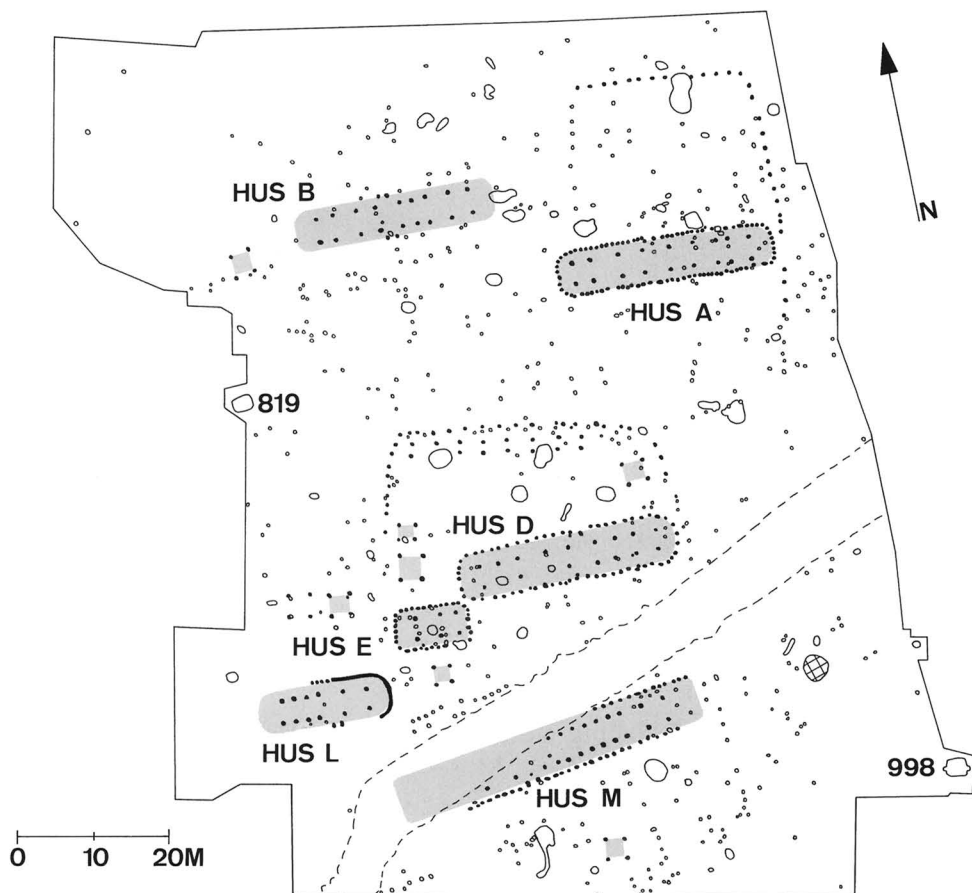

Fig. 10. Søndergård 1. Boplads fra yngre romersk og ældre germansk jernalder.
 Søndergård 1. Settlement from the late Roman Iron Age and the early Germanic Iron Age.

Søndergård 1

I efteråret 1993 blev der lidt øst for Søndergård 2 opført en flygtningelandsby. Vejle Museum havde da netop afsluttet en undersøgelse af det berørte areal og afdækket en flade på ca. 11.000 m² med 15 hustomter fra perioderne yngre romertid og ældre germanertid (fig. 10).¹⁸ Umiddelbart vest for området skyder en lav sænkning sig ind fra syd til lidt nordvest for bopladsområdet. Sænkningen bliver lidt længere mod syd til en markant slugt, der nu er delvis opfyldt, dels ved etablering af rensningsanlæg, dels i forbindelse med anlæggelse af golfbane. I slugten løber en lille bæk, der 4-500 m mod syd munder ud i Skovdallund Møllebæk. Fra bopladsen falder terrænet jævnt ned imod dette vandløb.

Bebyggelsen består primært af fire langhuse, der hver for sig må repræsentere et gårdsanlæg. Hus A er 29 m langt og 5,8 m bredt. Vægforløbene består af stolpehuller med gennemgående 0,5-0,7 m's mellemrum, langsiderne er rette, gavlene er let afrundede. To modstillede indgange deler huset op i en beboelsesdel mod vest på ca. 12 m's længde og en staldende mod øst på ca. 14 m. Muligvis er der også en indgang i sydsiden østligst i huset. Beboelsen er opdelt i sektioner. Fra østgavlen fører et stolpehegn mod nord og knækker mod vest 20 m nord for huset.

Hus B har været ca. 25 m langt og 5,8 m bredt. Der er ingen spor af væglinjer, men de modstillede indgangspartier opdeler huset på tilsvarende måde som i hus A, med en østdel, der er et par meter længere end vestdelen. Vestenden er også her sektionsopdelt.

Hus D er 29,5 m langt og 6,5 m bredt. Væglinjerne repræsenteres ved stolpehuller med gennemgående 1,1-1,3 m's afstand. Begge langsider krummer svagt imod nord, gavlene er afrundede. Også her er der to modstillede indgangspartier, men i modsætning til hus A og hus B er vestdelen nu den længste med 15 m imod østdelens 11 m. Der er fortsat spor af sektionsopdeling i vestdelen, men der er her tilføjet et ekstra stolpesæt til den vestligste sektion. Et 10 m langt udhus med indgang i østgavlen, hus E, støder op til husets sydvesthjørne. Med udgangspunkt henholdsvis ved langhusets østgavl og udhusets vestgavl fører et hegn mod nord og omkranser et areal på 850-900 m², inklusiv bygninger. I nordsiden er hegnet af den velkendte type med sæt af tagbærende stolper langs inder siden. Inden for indhegningen er der spor af tre småhuse eller staklader, hver med to sæt tagbærende stolper. Tilsammen udgør huse og hegn det eneste klart definerede gårdsanlæg på pladsen.

Hus M er desværre temmelig medtaget af en bred kloakeringsnedgravning, der har fjernet hele den nordvestlige del af huset. Huset har minimum været 34 m langt, bredden er 6,5 m. Langsiderne er rette, gavlforløbene er ikke bevaret. I længderetningen ses en tredeling med en sektion med to sæt tagbærende stolper i østenden, en sektion med et tættere forløb af tagbærende stolper vest herfor, formentlig en stald, og endelig i vestenden en beboelsesdel, hvis udformning ikke er helt sikker. I sydsiden ses et indgangsparti umiddelbart vest for stalden. Sandsynligvis er der også en indgang i sydsiden umiddelbart øst for stalden.

Dateringen af husene må i vidt omfang hvile på hustypologi, da det var meget sparsomt med fund i husene. Det kan i dette tilfælde ikke skyldes efterladenhed fra udgravningsholdets side, idet stort set alle anlæg er udgravet med ske. Udgravningen nød nemlig godt af indsatsen fra et stort hold nordiske amatørarkæologer, der tilbragte en del af deres sommerferie som deltagere i den årligt tilbagevendende NAU-lejr, som dette år foregik i Jelling.¹⁹ Flere stolpehuller i hus B leverede dog lidt keramik, der kan dateres til 3. årh. (fig. 11).

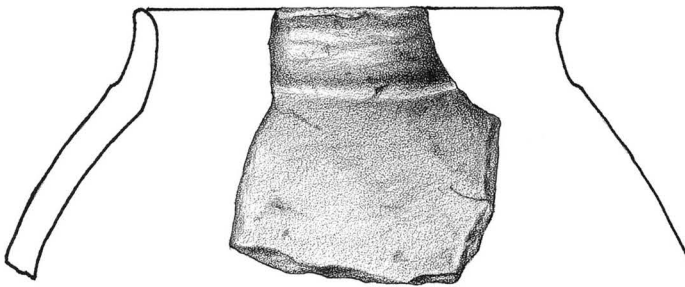
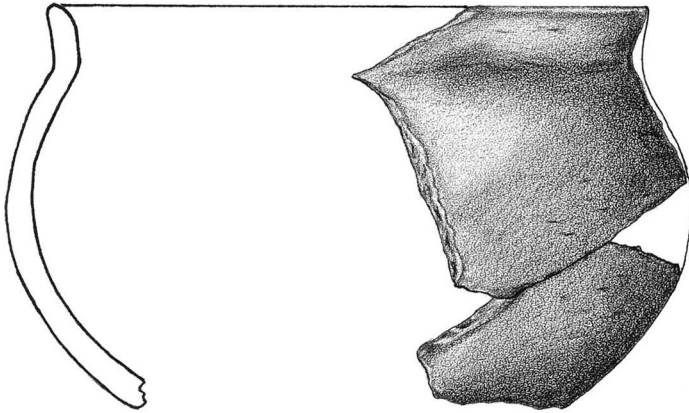
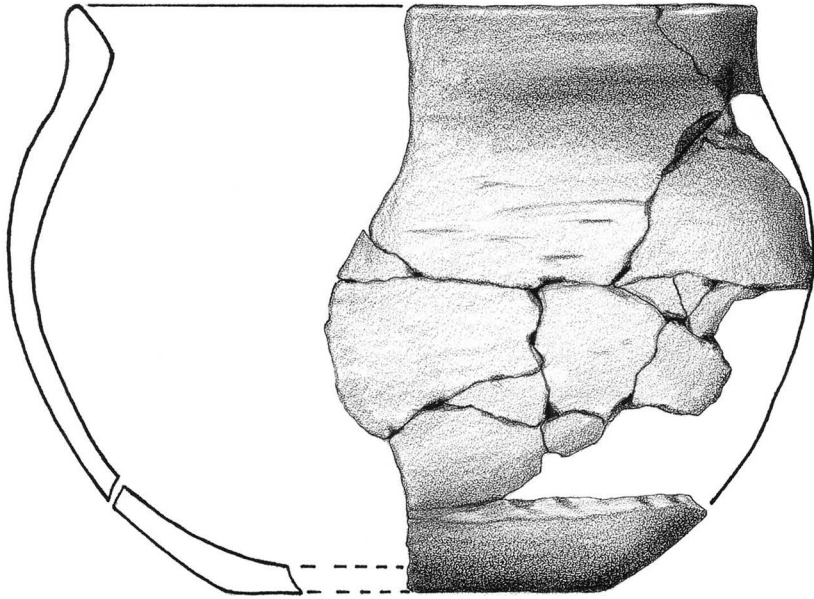

Fig. 11. Keramik fra Søndergård 1. De to karsider øverst er fra hus B. Nederst et skår fra en staklade til hus D. 1:2.

The two upper vessel fragments are from house B. Below is a potsherd from barn D. Scale 1:2.

Potteskårene blev fundet i den fyld, der er skredet ned i stolpehullerne, da stolperne blev fjernet. Det betyder, at de efter al sandsynlighed stammer fra kar, der har været anvendt i huset. Dateringen harmonerer fint med hustypen. Hus A må på grund af sin udformning også tilskrives 3. årh.²⁰ Hus D er af en type, der hører hjemme i 4.-5. årh.²¹ Gårdsanlægget minder en del om anlæg fra Nørre Snede-bopladsens tredje fase.²² Hus M har flere paralleller, der dateres til 4.-5. årh.²³

Hus L er et 16-17 m langt og ca. 6 m bredt hus, der skiller sig ud fra de øvrige huse dels ved sin størrelse og dels ved væggrøften og placeringen af de tagbærende stolper. Hustypen har nok sin nærmeste parallel i et hus fra Nørre Snede, der af udgraveren er placeret i 3. årh.²⁴ Eneste konkrete holdepunkt for dateringen af hus L er et lille, slidt, facetteret randskår af sen førromersk eller ældre romertids type, som lå i et af husets stolpehuller. Da der ikke er bebyggelse fra denne periode på pladsen, stammer skåret sandsynligvis fra agrene til én af de ældre bopladser, der ligger syd eller sydvest herfor. Stolpesætningen i husets vestende minder om stolpesætningen i staldsektionen i hus M, mens den i østenden svarer til en sektion i beboelsesenden af et langhus fra 3.-4. årh. Der har tilsyneladende kun været indgang i husets sydside. Spørgsmålet er, om huset skal opfattes som et langhus i betydningen hovedbygning i en selvstændig gård, eller om det er et hus med en særlig funktion.

De øvrige udhuses tilhørsforhold er usikre. Det er sandsynligt, at de hører til de nærmeste langhuse, men igen mangler hegnene til at dokumentere samhørigheden. To grubehuse lå henholdsvis vestligt (819) og sydøstligt (998) i udgravningsfeltet, lidt på afstand af den øvrige bebyggelse. Grundplanen på begge grubehuse var rektangulær med afrundede hjørner. Grubehus 819 var 2,7 m langt og 1,9 m bredt med et stolpehul midt for begge gavlender. I nordøsthjørnet sås yderligere et stolpehul, og fra det østlige gavlstolpehul løb en 15-20 cm dyb rende med skrå sider og spids bund over imod grubehusets sydside og langs med denne indtil ca. 70 cm fra østgavlen. Grubehus 998 var 2,75 m langt og 2,45 m bredt ligeledes med et tagbærende stolpehul midt for begge gavlender, her dog placeret uden for den rektangulære nedgravning. Gulvet var anlagt i to niveauer således, at niveauet i den sydlige del, ind til ca. 1 m fra sydsiden, lå ca. 20 cm højere end gulvet i den nordlige del. Fra sydvesthjørnet til omtrent midt for vestgavlen løb en 35 cm bred og 20 cm dyb rende med skrå sider og rund bund. Rendens bund var dermed i niveau med den nordlige del af grubehuset. Blandt de få fund fra grubehuset var en del af en vævevægt. Det giver anledning til at formode, at huset, i lighed med tolkningen af adskillige andre grubehuse, har været anvendt som vævehytte.

Lidt øst for hus M, på den højest liggende del af området, lå en 2,75 m dyb brønd, der kan have været i brug igennem flere af bopladsens fa-

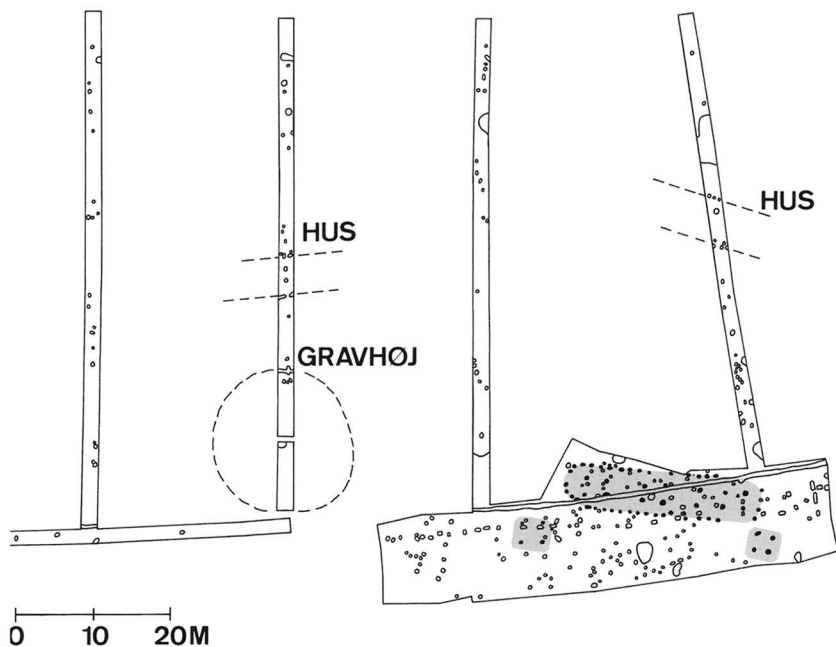

Fig. 12. Skinbjerg. Hustomter fra yngre romersk jernalder tilhørende samme bebyggelseskompleks som bopladsen Søndergård 1.

Skinbjerg. House sites from the late Roman Iron Age belonging to the same settlement complex as the settlement of Søndergård 1.

ser. I fylden lå bl.a. en del af en drejekværn og et stykke af en vænevægt og en jernslagge. Et interessant fund dukkede op i en grube i hus F. Her fandtes en del små fragmenter af basalt af samme type, som kendes fra vikingetidens kværnsten. Fundet blev i første omgang opfattet som en sekundær indblanding fra en senere periode på trods af, at den nærmeste kendte bebyggelse fra yngre germansk jernalder/vikingetid ligger 4-500 m væk. I det nordvesttyske område kendes drejekværne af basalt imidlertid fra tiden kort efter Kristi fødsel, og nyere fund fra det sønderjyske område dokumenterer nu også brugen af basalt på dansk grund tilbage i ældre romersk jernalder.²⁵ På denne baggrund er der intet i vejen for, at gruben med basaltfragmenterne er samtidig med gårdsanlægget fra 4.-5. årh., hvori det er fundet.

På pladsen fandtes også et antal af de for området næsten obligatoriske gruber fra ældre førromersk jernalder samt en urnegrav fra yngre bronzealder, nedgravet i en lav, naturlig, sandet højning nordvest for bebyggelsen.

Skinbjerg

På marken umiddelbart vest for Søndergård 1 blev der i sommeren 1996 foretaget en mindre undersøgelse i forbindelse med forlængelse af vejen Skinbjerg (fig. 12).²⁶ Her var tidligere fundet en drejekværn, så det kom ikke som nogen overraskelse, at der dukkede hustomter op i vejtracéet. Foruden to småhuse blev der fundet et 25 m langt og 5,5 m bredt langhus. Det havde rundede gavle og tydelig sektionsoptelt vestende. Indgangsparti var kun bevaret i sydsiden. Dets placering deler huset op i en 8 m lang østende og en 13 m lang vestende. Typologisk placeres huset i 3.-4. årh.²⁷ Efter aftale med Jelling Kommune blev et areal nord for vejtracéet prøvegravet ved samme lejlighed. Her viste sig spor af yderligere mindst to hustomter. I tilgift blev der fundet en hidtil uregistreret, overpløjet gravhøj. Da området her ikke umiddelbart var truet af anlægsarbejde, blev ingen af anlæggene udgravet. Der er ikke tvivl om, at bebyggelsen her er en del af samme bebyggelseskompleks som Søndergård 1.

Fårupvej

I efteråret 1993 blev der i forbindelse med udvidelsen af golfbanen gennemført omfattende prøvegravninger syd for Jelling. Den væsentligste følge af prøvegravningerne var totaludgravningen af et landsbyområde fra ældre romersk jernalder (fig. 13).²⁸ Bopladsområdet ligger på toppen og sydsiden af en markant bakke ca. 500 m syd for Jelling Kirke. Fra bakketoppen falder terrænet jævnt imod nord, vest og syd. Umiddelbart øst for bopladsen skærer den tidligere omtalte slugt sig ned imellem bakkerne og fører en lille bæk mod syd til Skovdallund Møllebæk og herfra videre ud i Grejs Å ca. 1 km mod syd.

Undersøgelsen blev foretaget i sommeren 1994. I alt blev der undersøgt et areal på omkring en hektar, eksklusiv søgegrøfter. Bevaringsforholdene på stedet var generelt dårlige. Især de nordligste gårdsanlæg på bakketoppen var hårdt medtagne. Eksempelvis var de tagbærende stolpehuller i langhuset i gård BO pløjet næsten helt i bund. Et af de vestligste stolpehuller manglede helt, og de nærmeste huller til tagbærende stolper var bevaret i mindre end 10 cm's dybde. De dårlige bevaringsforhold giver sig også udslag i en påfaldende mangel på udhuse i forbindelse med de nordlige gårde. Der er god grund til at tro, at der har været flere udhuse. Der er koncentrationer af stolpehuller nord for langhusene, men trods grundig eftersøgning kunne der kun udskilles få udstomter. Selv i gårdsanlæggene på den mindre udsatte sydside af bakken er langhusenes tagbærende stolper i de fleste tilfælde under 30 cm dybe. Der er ikke bevaret spor af hegn. Tolkningen af de enkelte gårdsanlæg beror væsentligst på hustomternes indbyrdes beliggenhed, da der ikke er hegn, stratigrafi

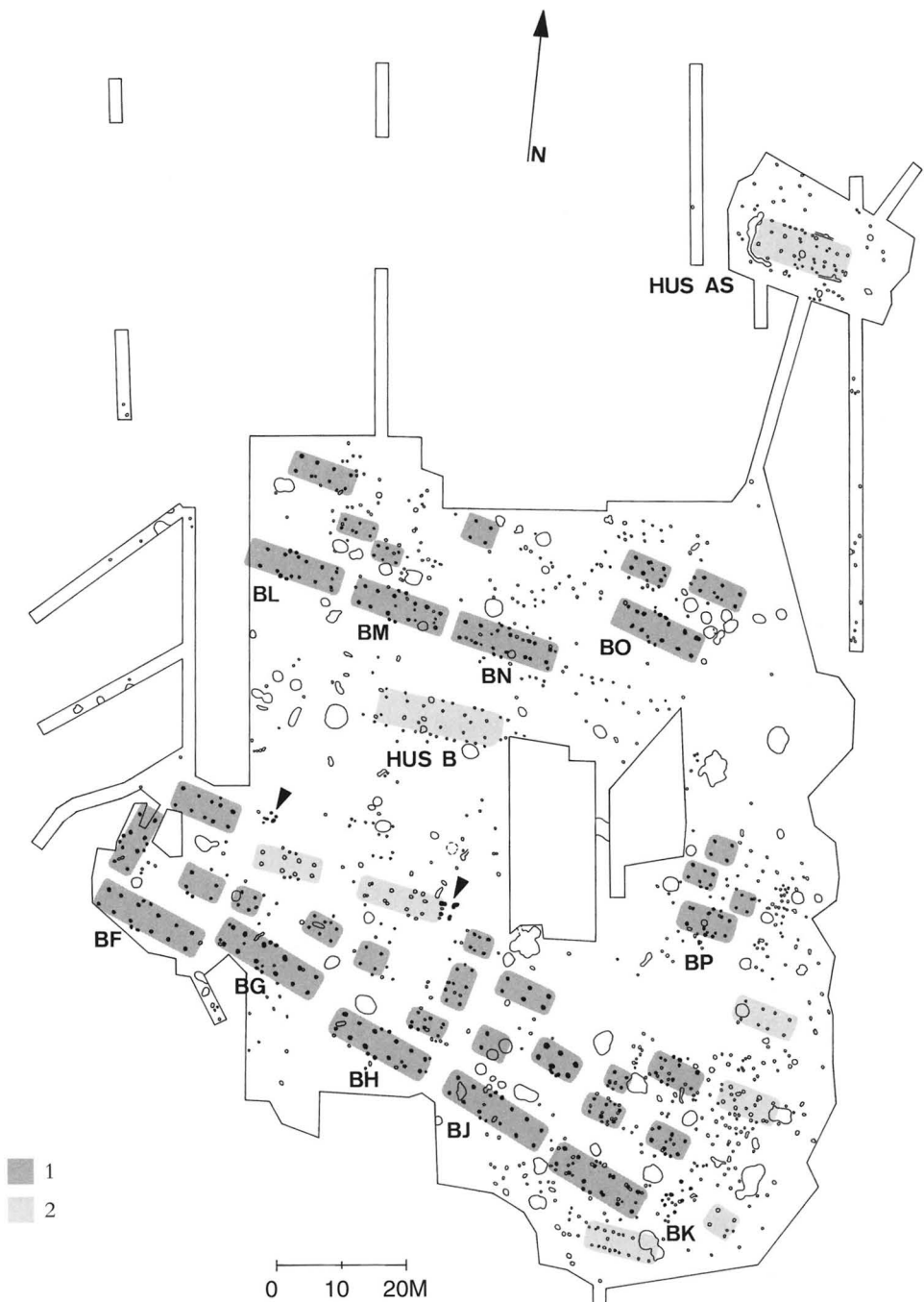

Fig. 13. Fårupvej. 1: To faser af en landsby fra ældre romersk jernalder. 2: Huse, der ikke kan knyttes til de to landsbytyper.

Fårupvej. 1: Two phases of a village from the early Roman Iron Age. 2: Houses that cannot be connected to any of the two village phases.

eller fund, der med sikkerhed kan dokumentere samtidighed mellem de enkelte bygninger i en gård. Huse og gårde ligger på hele pladsen nogenlunde rent, d.v.s. uden andre bebyggelsesfaser til at forstyrre billedet.

Hovedstrukturene i bebyggelsen er to omtrent øst-vest orienterede forløb af gårde, der formentlig repræsenterer to landsbyfaser. Den ene fase lå nordligt i udgravningsfeltet og omfatter fire, muligvis fem gårde. Langhusene til tre af gårdene, BL, BM og BN, lå på en snorlige række. Lidt forskudt mod nordøst lå gården BO. Den femte gård med det noget usikre tilhørsforhold er gård BP sydøst for de øvrige.

Gård BL består af en 17-18 m lang hovedbygning samt to udhuse på henholdsvis ca. 11 og 7 m's længde. Det store udhus kan også tolkes som et ældre langhus. For tilknytningen til gård BL taler måske, at husets midte ligger nøjagtigt ud for indgangene i langhuset.

Gård BM består af en 16-17 m lang hovedbygning og et ca. 6 m langt udhus. Mængden af stolpehuller nord for langhuset tyder på, at der har eksisteret yderligere mindst ét udhus.

Gård BN består af en 17-18 m lang hovedbygning og et udhus med to sæt tagbærende stolper. Også her findes der nord for langhuset en del stolpehuller, hvoraf nogle formodentlig har indgået i et eller flere udhuse.

Gård BO består af en 15-16 m lang hovedbygning og to udhuse mod nord på henholdsvis ca. 8 og 9 m's længde. Det vestlige udhus har en fase med to sæt tagbærende stolper og indgang vendt mod syd. Paradoksalt nok er det gården med de dårligst bevarede tagbærende stolper, der har de bedst bevarede udhuse i den nordlige række af gårde.

Imellem den nordlige og den sydlige række gårde er der et 40-50 m bredt område med spredte stolpehuller og gruber. Kun en enkelt hus-tomt, hus B, muligvis fra ældre førromersk jernalder, bryder dette billede. Hus B vil blive omtalt senere.

Østligt i området ligger en markant koncentration af stolpehuller, hvori der kan udskilles et for pladsen atypisk gårdsanlæg, BP. Hovedbygningen er kun ca. 10 m lang. Derudover kan der i koncentrationen af stolpehuller udskilles et udhus med tre sæt tagbærende stolper samt tre småhuse med to sæt tagbærende stolper, hvoraf de to nordligste dårligt kan have stået samtidigt. Langhuset hører typemæssigt nærmest hjemme i førromersk jernalder, hvorimod udhuset med tre sæt tagbærende stolper er af en type, der sædvanligvis først optræder i ældre romersk jernalder. De to huses indbyrdes placering frister imidlertid til at tolke dem som samtidige. Imod dette taler, at udhusets tagbærende stolper er væsentlig dybere end langhusets, hvor man nærmere ville forvente det modsatte. I øvrigt er der ikke gjort iagttagelser, der udelukker, at de to nordlige udhuse kan tolkes som ét hus med fire sæt tagbærende stolper. Som det fremgår, er vi her på meget gyngende grund med tolkningen.

Den anden landsbyfase findes sydligt i udgravningsfeltet og omfatter

fem gårde, BF, BG, BH, BJ og BK. Som i den nordlige fase ligger langhusene her på en næsten lige række med alle udhuse placeret nord for langhusene.

Gård BF har en 18-19 m lang hovedbygning. Vinkelret herpå ligger mod vest en ca. 12 m lang og 4 m bred bygning med indgangsparti midt for begge langsider. 15 m nord for langhuset ligger en øst-vest orienteret bygning, ligeledes ca. 12 m lang, med fem sæt tagbærende stolper. Huset var meget dårligt bevaret med tagbærende stolper fra 0-15 cm's dybde. To små diffuse fyldskifter ved husets sydside er muligvis rester af en indgang. Nord for langhusets østside lå et 7-8 m langt udhus med to sæt tagbærende stolper og indgang i den vestlige del af sydsiden. I et af indgangshullerne fandtes skår fra et miniaturelerkar. I to indgangsstolper i hver sin side af langhuset fandtes henholdsvis et helt og et delvist bevaret miniaturelerkar (fig. 13).

Gård BG omfatter en 18-19 m lang hovedbygning, et udhus på ca. 7 m længde og et lille udhus i to faser på 4-5 m's længde. Det er mere usikkert, om huset med fire sæt tagbærende stolper og en lidt afvigende orientering beliggende ca. 10 m nord for langhuset kan tilskrives gårdsanlægget, eller om det er et selvstændigt langhus med en anden datering.

Gård BH har en hovedbygning på 18-19 m's længde. Nord herfor ligger fire eller fem småhuse. Mod vest et lille udhus på 5-6 m. Umiddelbart nord herfor ligger muligvis et tilsvarende hus, hvis tolkning som hus dog er lidt usikker på grund af stolpehullernes uensartethed. Disse to huse har ikke stået samtidigt. Mod vest ligger et øst-vest orienteret, ca. 8 m langt udhus med indgang i den vestlige sydside. Nord herfor ligger et nord-syd orienteret udhus, ca. 9 m langt, med indgang i vestsiden og videre mod nord et lille udhus i to faser på 5-6 m's længde. Ret ud for langhusets indgangspartier ses ca. 20 m mod nord to sæt stolper, der meget vel kan repræsentere en nordlig indgang igennem et hegn, der har omgivet hele landsbyen. Sporene af en tilsvarende stolpesætning ses ved nord-østhjørnet af gårdsanlæg BF i nøjagtig samme afstand fra langhuset.

Gård BJ omfatter en 19-20 m lang hovedbygning samt formentlig tre udhuse. 15 m nord for langhusets vestside ligger et ca. 10 m langt udhus. Imellem dette og langhuset fandtes to markante stolpehuller, der sandsynligvis har rummet tagbærende stolper til et mindre udhus. De øvrige stolpehuller kan have eksisteret i gruberne mod øst uden at kunne påvises. Nord for langhusets østside ligger et ca. 9 m langt udhus med indgang i den østlige del af sydsiden.

Gård BK består af en 17-18 m lang hovedbygning samt fire-fem udhuse. Lidt øst for langhuset ligger et ca. 8 m langt nord-syd orienteret udhus med indgang mod vest. 6 m nord for langhusets østside ligger et 7-8 m langt udhus med indgang i den østlige del af sydsiden. Lige overfor mod vest ligger et nøjagtigt tilsvarende hus i to faser og nord herfor et

Fig. 14. Miniaturelerkar fra Fårupvej. Til højre fire kar fra indgangsstolperne i det nordligste udhus i gård BK. Til venstre de bedst bevarede kar fra langhuset i gård BK. I forgrunden to kar fra indgangsstolperne i langhuset i gård BF. Foto: Anna Grethe Hedegård Andersen.

Miniature earthenware pots from Fårupvej. The four pots to the right were found in the post-holes from the entrance posts in the northernmost house in farm BK. The pots to the left are the best preserved ones from the longhouse in farm BK.

lille, ca. 5 m langt udhus. Længst imod nord findes et 9-10 m langt hus med to modstillede indgange i den vestlige del af begge langsider. I alle fire indgangsstolper i dette hus fandtes et miniaturelerkar, og i langhuset lå der hele miniaturelerkar eller dele heraf i alle fire indgangsstolper samt i elleve af de tolv tagbærende stolper (fig. 14).

Stolpehullerne blev meget omhyggeligt udgravet, da mønsteret med miniaturekarrene begyndte at tegne sig, og den opgravede fyld fra de allerede udgravede stolpehuller blev nøje gennemgået for at sikre, at alle skår blev fundet. I enkelte tilfælde bestod resterne kun af nogle få skår. Miniaturelerkar i huse fra denne periode er langt fra noget ukendt fænomen, men er aldrig tidligere set i så stort tal fra et enkelt hus.²⁹ Der var ikke noget fast system i placeringen af dem, bortset fra at de fandtes nær bunden eller på bunden af stolpehullerne. Dybden på stolpehullerne lå gennemgående fra 20-30 cm. Miniaturekarrene opfattes sædvanligvis som små husofre eller dele af husofre. Deres bevaringstilstand varierer her fra hele kar til kun få skår. Det afspejler sikkert, at karrene i sig selv ikke har været det mest væsentlige i det ritual, de må formodes at have indgået i. Offeret har sandsynligvis også omfattet mere let forgængelige ting. Karrenes placering på bunden af stolpehullerne tyder på, at de er anbragt samtidigt med byggeriet, da der ikke er konstateret spor af nedgravninger, der bryder igennem bunden af stolpehullet eller i øvrigt spor af

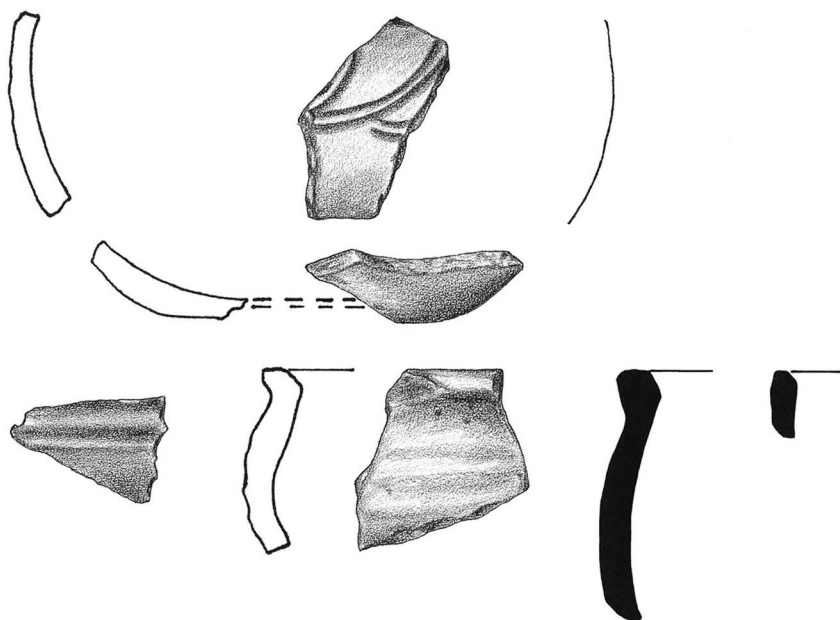

Fig. 15. Keramik fra bopladsen ved Fårupvej. 1:2.

Pottery from the Fårupvej settlement. Scale: 1:2.

sekundære nedgravninger i stolpehullerne. Det kan på den anden side heller ikke afvises, at miniaturekarrene er ødelagt i forbindelse med fjernelse af stolperne ved en opgravning, der ikke har kunnet spores.

Trods manglen på hegn tegner gårdsanlæggene mod syd sig forholdsvis klart. Det står dog åbent, hvor mange udhuse, der har hørt til hvert langhus ad gangen. De udhuse, hvis grundplaner ikke overlapper hinanden, kan have eksisteret samtidig. Dette forhold kan imidlertid også afspejle en situation, hvor et eller flere udhuse er opført inden det/de gamle blev nedrevet. Til gengæld ses ofte flere faser af huse opført stort set oven i hinanden som f.eks på bopladsen Haughus 1 ovenfor. Vi må nok konstatere, at der egentlig ikke findes brugbare kriterier for en afklaring af dette spørgsmål, idet oftest heller ikke fund, fylden i stolpehullerne m.v. kan adskille eventuelle bebyggelsesfaser. Gårdsanlæg som BF og BK virker dog helstøbte og velovervejede ved husenes indbyrdes placering.

De enkelte gårde eller landsbyen som helhed må have været omgivet af hegn. Som nævnt findes der nordøst for gårdsanlæg BF og nord for gårdsanlæg BH to næsten identiske dobbelte sæt af stolpehuller, der påfaldende minder om indgangspartier. Det kan være indgange i den nordlige del af et hegn, der har omsluttet hele landsbyen. I givet fald har det nordlige udhus i gårdsanlæg BK været placeret op ad hegn på samme

måde som de nordlige udhuse på Hvesager. Hvis hegnet mod syd har stødt op til langhusene, har gårdenes hegnede areal minimum været fra 480 til 630 m². Det er sandsynligt, at hegnene har gået lidt syd om langhusene, og at arealerne i stedet har ligget mellem 650 og 800 m².

Der er meget lidt keramik fra selve husene på Fårupvej (fig. 15). Til gengæld var flere gruber rige på keramik. Fureornamentikken er meget hyppigt forekommende, oftest tre vandret omløbende furer, til tider kombineret med vinkelbånd. Heri ses nære paralleller til bopladskeramikken fra Hvesager.³⁰ Fureornamentikken er derimod så godt som fraværende i materialet fra den lidt ældre plads, Plantagevej, der omtales nedenfor. Der er ikke foretaget en detaljeret gennemgang af keramikken, men en af de ting, der faldt i øjnene, var, at ildbukkenes udformning også er anderledes.

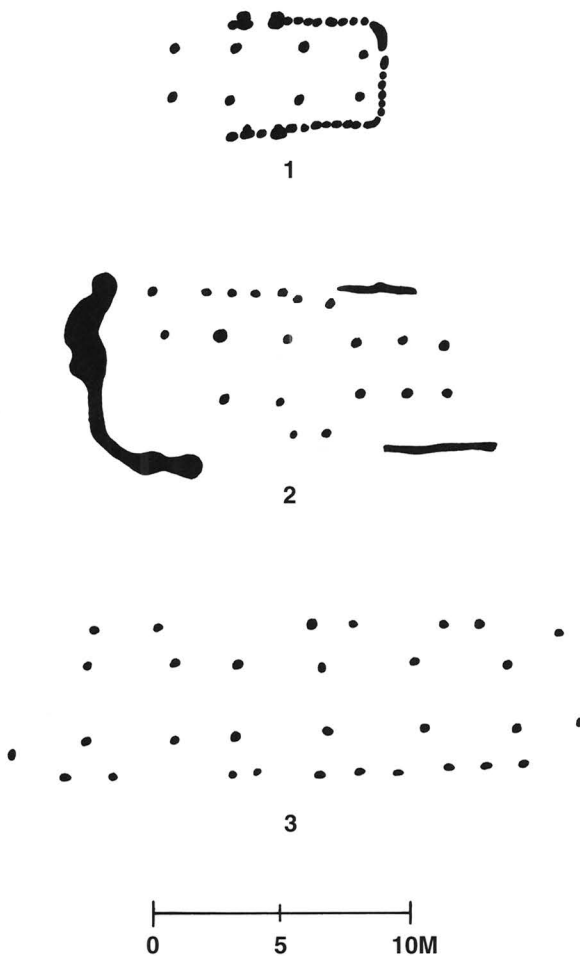

Fig. 16. Hustomter fra ældre førromersk jernalder. 1: Hvesager. 2 og 3: Fårupvej.

House sites from the early pre-Roman Iron Age. 1: Hvesager. 2 and 3: Fårupvej.

Samtlige skår fra ildbukke er på Fårupvej forsynet med fladedækkende finger- eller negleindtryk, hvorimod de ganske vist ret få skår fra Plantagevej er uornamenterede.

Den nordlige række af gårde antages at udgøre den ældste fase på Fårupvej. Der er ingen sikker dokumentation for, at der er tale om to landsbyfaser eller for den relative tidsfølge mellem faserne. Langhusene i de fem sydlige gårde er lidt mere regelmæssige og ens i opbygningen end langhusene i den nordlige gårdække. Antallet af gårde harmonerer dog fint med antallet af gårde i den ældre landsby ved Plantagevej. Især den yngste landsby på Fårupvej er præget af en stram planlægning. Langhusene ligger i en lige række og giver hinanden læ for vinden. Udhusene er placeret nord for langhuset, der så har hele den sydlige facade tilgængelig for sollyset.

I området ligger endvidere et mindre antal hustomter, der ikke umiddelbart kan knyttes til de beskrevne faser. Et enkelt hus lidt nordøst for det øvrige bopladsområde, hus AS, kan i modsætning til de øvrige dateres ret nøje på grundlag af keramik (fig. 16.2).

Det er 14-15 m langt og 6 m bredt, øst-vest orienteret med spor af væggrøft i nord- og sydsiden af den østlige del. Midt for begge langsider er et let indtrukket indgangsparti, og mod vest ses et grøftagtigt fyldskifte, der tilsyneladende har fulgt ydersiden af vestgavlen. Nedgravningen havde skrå sider og flad bund og en dybde på op til 20 cm. I fylden fandtes en del keramik fra ældre førromersk jernalder. Enkelte gruber i området tilhører samme periode.

Hus B, der ligger på det åbne areal mellem de to landsbyfaser fra ældre romertid (fig. 16.3), er imidlertid af en helt anden form end langhusene i de to landsbyer. Det kan ikke umiddelbart dateres typologisk. De spinkle vægstolper og tagbærende stolper minder om stolperne i ovennævnte hus AS fra ældre førromersk jernalder. Det er bemærkelsesværdigt, at der netop omkring hus B er en koncentration af gruber med keramik fra denne periode. Der er således flere ting, der peger henimod en datering til ældre førromersk jernalder. Hvis dateringen er korrekt, er der tale om et usædvanlig stort hus efter denne periodes forhold.

To fyldskifter indeholdende en del keramik, lidt brændte ben og trækul må nok opfattes som brandpletgrave, trods manglen på gravgaver. Den ene grav var ca. 35 cm i diameter, 20 cm dyb og tæt pakket med skår fra to-tre lerkar. Keramikken daterer den til yngre romersk jernalder. Den anden grav var 65 cm i diameter og 20 cm dyb, ligeledes fyldt med skår fra mindst tre kar, der dateres til ældre romersk jernalder.

Plantagevej

I sommeren 1996 blev Jelling udvidet med et boligområde i byens sydvestlige del. Forud herfor undersøgte Vejle Museum et areal på knap 10.000 m² med hustomter fra førromersk og ældre romersk jernalder.³¹ Bopladsområdet ligger i en ca. 300 m bred passage mellem den nu for en stor del opdyrkede Fårup Mose mod vest og det stærkt kuperede terræn omkring Skovdallund Møllebæk med tilløb. Mod syd ligger Fårup Sø i en afstand af ca. 900 m. Terrænet er let bølget, men falder generelt svagt imod syd og sydvest. Ved sydøstsiden af bopladsområdet ligger en overpløjet gravhøj. Umiddelbart syd for højen blev der i 1995, i forbindelse med anlæggelsen af en vej, fundet tre brandgrave fra ældre romersk jernalder. Kun den ene indeholdt gravgaver, to jernknive og en jernfibula. I fylden omkring urnen lå endvidere bøjlen til en bronzefibula. Gravgaverne daterer den til 2. årh.

Bopladsen bestod af flere adskilte bebyggelser eller gårde, der blev indkredset ved prøvegravning. Den største koncentration af hustomter lå sydligt i området. Generelt var bevaringsgraden bedre end på Fårupvej, idet der her sporadisk var bevaret spor af hegnsforløb. Det er dog kun tilfældet ved et fåtal af gårdene. Som på Fårupvej er de øvrige gårde langt overvejende udskilt på grundlag af hustyper og langhusenes og småhusenes indbyrdes beliggenhed. Desværre er der her også kun undtagelsesvis stratigrafi og fund, der kan indgå i tolkningen.

Seks langhuse med kun fire sæt tagbærende stolper repræsenterer formodentlig de ældste gårdsanlæg (fig. 17).

Gård BL består af en hovedbygning på 10-11 m's længde samt et udhus med to sæt tagbærende stolper nord for husets østside. Langhuset har haft indgang midt for nordsiden.

Gård BQ består af et 10-11 m langt hus med indgang midt for begge langsider. Ingen udhuse er tilknyttet.

Gård BR består af en 11-12 m lang hovedbygning med indgang midt for begge langsider samt et udhus med fire sæt tagbærende stolper nord for langhusets østende.

Gård BU består af en 11-12 m lang hovedbygning samt et udhus med to sæt tagbærende stolper nord for langhusets vestside. I ingen af husene var der spor af indgange.

Gård BV består af en ca. 12 m lang hovedbygning med indgang midt for langhusets sydlige langside samt et udhus nord for husets østside.

Gård BW består af et ca. 11 m langt hus med indgang midt for langhusets sydlige langside. Ingen udhuse er tilknyttet.

Gårdene BL og BU støder tæt op til hinanden og har sandsynligvis ikke eksisteret samtidigt.

En yngre bebyggelsesfase omfatter fem gårde (fig. 18), hvor langhuse-

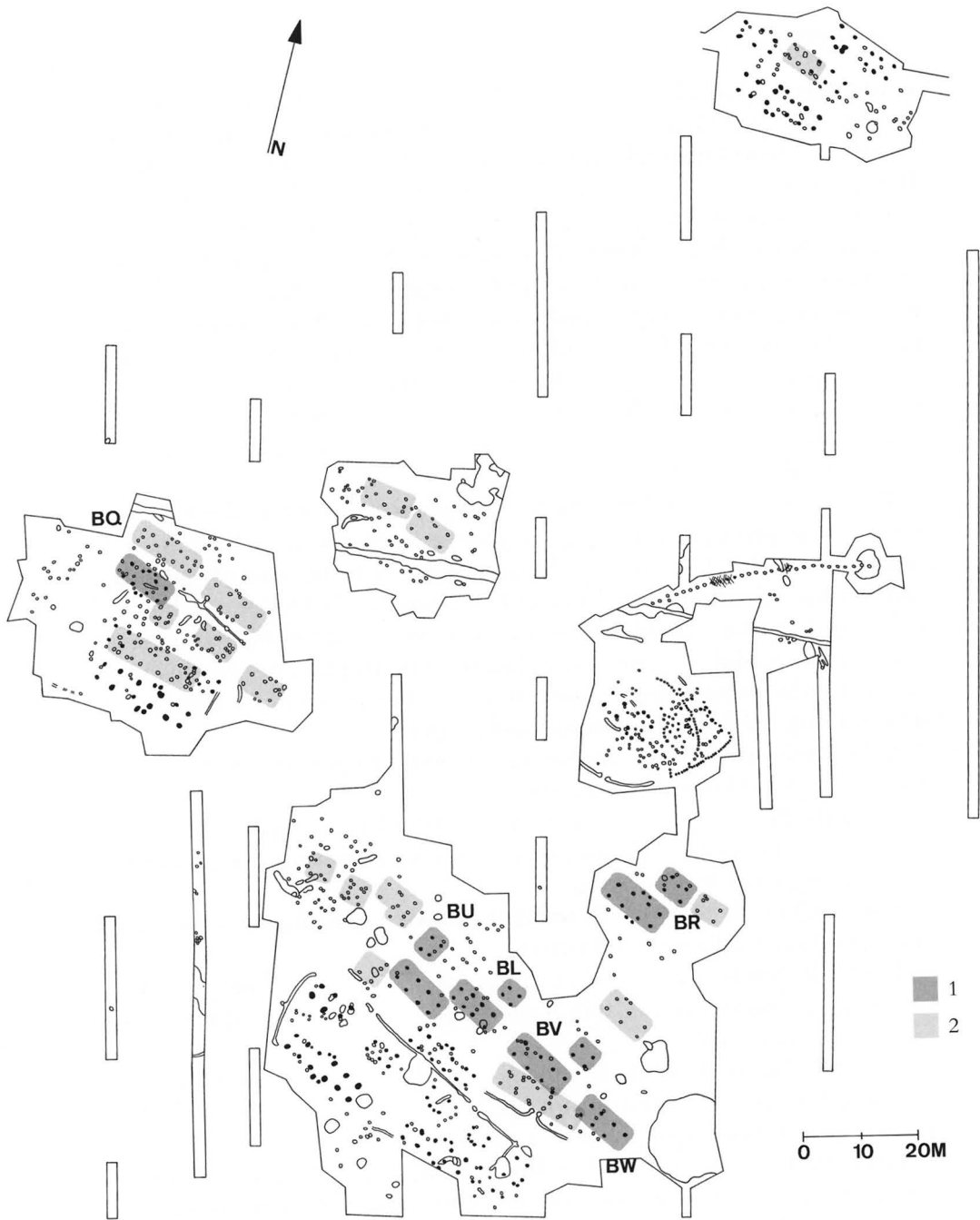

Fig. 17. Plantagevej. 1. fase. 1: Landsby fra 1. århundrede f.Kr. 2: hustomter der ikke kan knyttes til fase 1 eller 2.

Plantagevej, phase 1. 1: Village from the first century BC. 2: House sites that cannot be attached to phase 1 or 2.

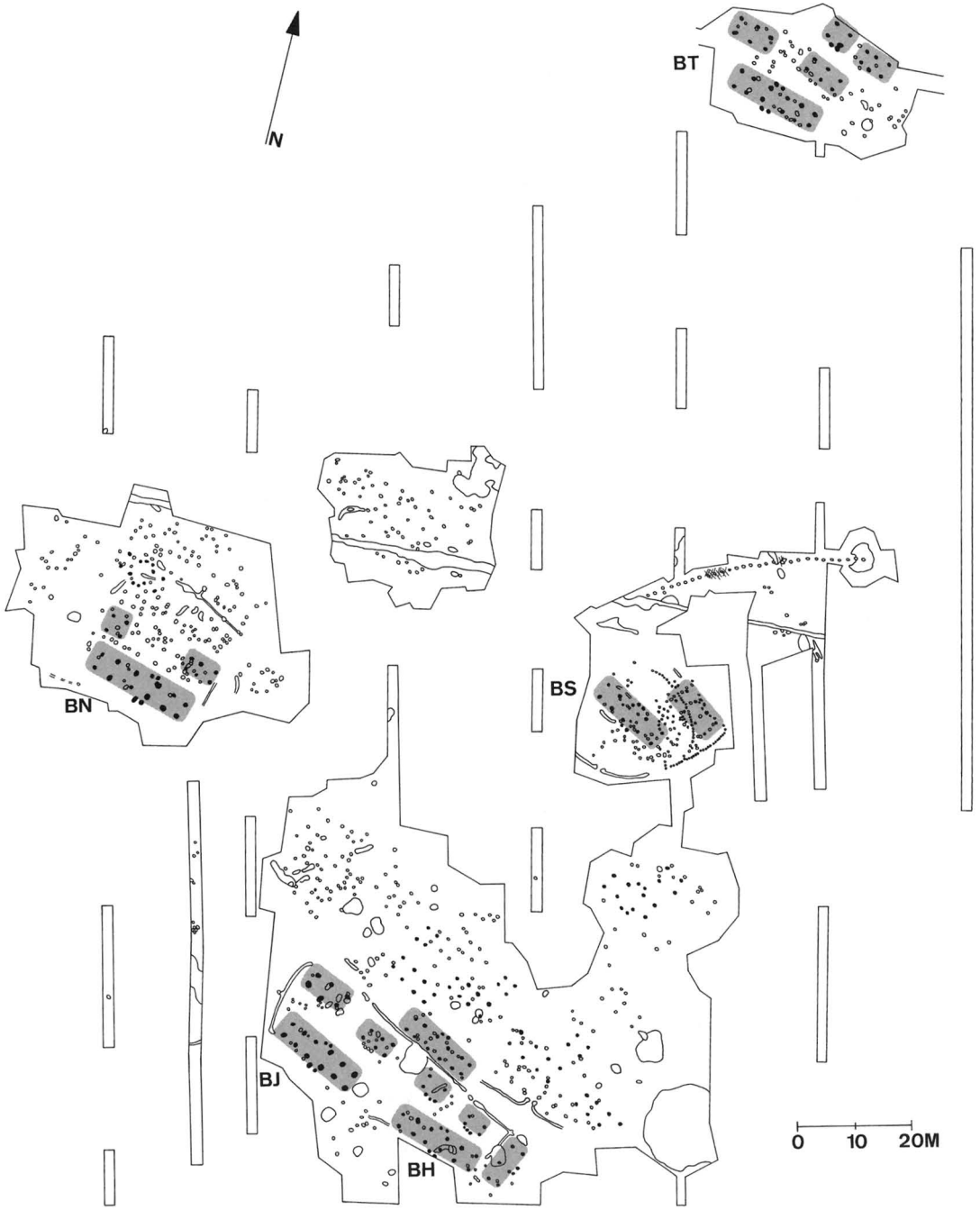

Fig. 18. Plantagevej. Fase 2. Landsby fra 1. århundrede e.Kr.
 Plantagevej, phase 2. Village from the first century AD.

ne har seks sæt tagbærende stolper. Flere af gårdene i denne fase er lettere at udskille på grund af sporadisk bevarede spor af hegn. Gårdene er vokset i omfang, både hvad angår hovedbygningens størrelse og antallet og størrelsen af udhuse.

Gård BJ består af en 17-18 m lang hovedbygning samt to udhuse. Nord for langhusets vestside lå et ca. 9 m langt hus, hvis stolpehuller tegnede sig meget diffust i overfladen. Nord for den østlige side af langhuset lå et 8 m langt hus med indgang mod syd.

Gård BK består af en 17-18 m lang hovedbygning samt tre udhuse. To 5-6 m lange udhuse har været placeret nord for langhuset, mens et tredje, nord-syd orienteret udhus på 9-10 m's længde, har stået øst for langhuset. Gårdene BJ og BK er omsluttet af et fælles hegn, der i nordsiden afbrydes af åbninger ud for langhusenes indgange. I syd slutter hegnet sig til langhusenes hjørner. I øst er hegnet på et tidspunkt afløst af det nord-syd orienterede udhus. Det indhegnede areal udgør i alt ca. 750 m². Langs ydersiden af det nordlige hegnsforløb ligger et ca. 15 m langt hus med indgang midt for husets nordlige langside. Placeringen nøjagtig parallelt med hegnet, der ligger i husets sydlige væglinje, må betyde, at huset er delvis samtidigt med de to indhegnede gårde. Da hegnsgrøften fortsætter ubrudt forbi huset og ikke blot støder op til hushjørnerne, må huset være tilføjet senere. Jelling Kommune har i øvrigt bekostet en markering af grundplanen af de to sammenbyggede gårde med omgivende hegn på fundstedet. Af hensyn til en vej, der fører ind i boligområdet, måtte anlægget rykkes 10 m mod vest i forhold til dets oprindelige placering.

Gård BN består af en ca. 20 m lang hovedbygning samt mindst to udhuse placeret nord for henholdsvis langhusets øst- og vestside. Det østlige udhus har været 7-8 m langt, det vestlige 4-5 m. Muligvis har to huse henholdsvis umiddelbart øst og nord for gårdens indhegning også hørt til denne fase. Gården har haft en næsten nøjagtigt tilsvarende forgænger forskudt ca. en husbredde imod nord. At dømme ud fra den trækulholdige fyld i stolpehullerne fra dette langhus, må dette hus være brændt. Denne gårds levetid kan formodes at have været ret kortvarig, idet der ikke findes en tilsvarende fase i de andre gårdsanlæg. De tiloversblevne dele af gårdens hegn kan ikke sikkert relateres til én bestemt af disse to faser. Det indhegnede areal er formentlig på ca. 500 m².

Gård BS kan opdeles i mindst to faser. I den ældste fase består den kun af en 18-19 m lang hovedbygning omgivet af et ovalt hegn. I fase to udbygges hegnet mod nord, og der placeres et 11-12 m langt hus indvendig langs det nordlige hegn. Dette hus findes i to faser. Langhuset overlapper et øst-vest orienteret hus med fire tagbærende stolper og indgang mod øst i begge langsider. De to huses relative alder kan ikke fastslås. Hegnet har indgang i syd omtrent midt for langhuset. Den vestlige del af

gårdens hegn var bortgravet ved anlæggelse af en vej. Det indhegnede areal må have været ca. 450 m² i den yngste fase.

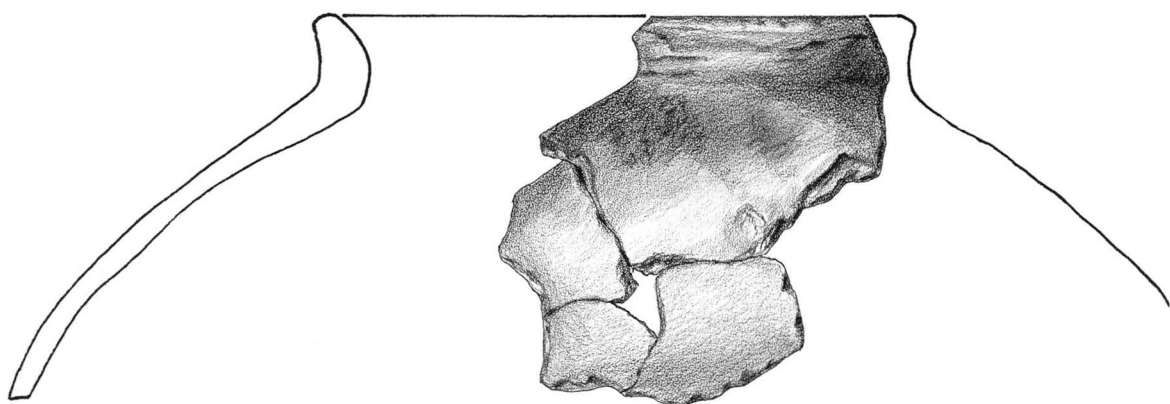
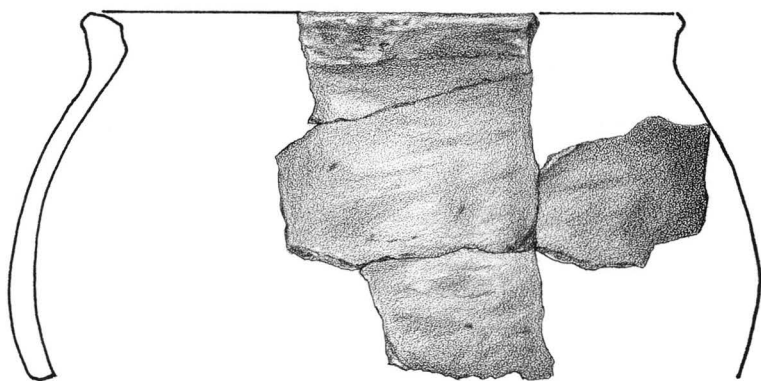
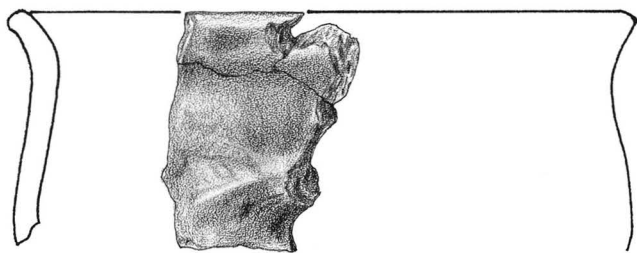
Gård BT ligger ca. 100 m nord for gård BS og er dermed lidt afsondret fra den øvrige bebyggelse. Den har en 17-18 m lang hovedbygning, nord for hvilken der ligger fem udhuse, hvoraf de to overlapper hinanden. Hvor mange af de øvrige, der har eksisteret samtidig, er uvist. Det mindste udhus har kun to sæt tagbærende stolper, svarende til en længde på formentlig omkring 5 m. De øvrige har været mellem 7 og 9 m lange.

Fra den ældste fase er der kun keramikfund fra fem stolpehuller, fordelt på fire gårdsanlæg. Det eneste karakteristiske var en stump af en svagt x-formet hank. Derimod har flere gruber leveret keramik fra perioden. Karakteristiske er f.eks. randskår med bred facettering, skår fra retvæggede bægre og kar med pålagt liste under randen, ornamenteret med fingerindtryk, skrån eller lodrette indstik. Paralleller hertil findes f.eks. i Høde-landsbyen.³²

Fra den yngste fase var der keramikfund fra 44 stolpehuller, fordelt på alle fem gårdsanlæg (fig. 19). Hertil kommer en del keramik fra gruber, bl.a. randskår med kraftigt fortykket rand og smal facettering.

Foruden de nævnte gårdsanlæg er der tre langhuse, der ikke falder naturligt ind i den refererede tolknings to faser. Til to af langhusene kan der muligvis knyttes et lille udhus med to sæt tagbærende stolper. Yderligere er der et mindre antal småhuse, der ikke umiddelbart knytter sig til et langhus. De "overskydende" gårde afspejler formentlig blot det kunstige i en faseinddeling. Landsbyen har været i en stadig udvikling, hvor der er sket en løbende udskiftning af både langhuse og (især) udhuse. Det vil stille meget store krav til bevarings- og iagttagelsesforhold, stratigrafi m.v., hvis man skal kunne følge en landsbys udvikling hus for hus. Ved en faseinddeling fastfryser man i bedste fald et bestemt tidspunkt i landsbyens historie.

Et andet fænomen overskyggede i en periode undersøgelsen af jernalderbopladsen og skal derfor kort omtales her. Det gav anledning til megen diskussion, ikke blot blandt udgravningens faste medarbejdere, men også med en del besøgende fagfolk, der ikke mindst af hensyn hertil lagde vejen forbi. Allerede ved prøvegravningen var der iagttaget en ret voldsom muldformation, der i en bræmme på ca. 30 m's bredde og med en mægtighed på op til 1,60 m krydsede marken omtrent fra nordøst og til sydvest. Den mest nærliggende tolkning af anlægget var en vejdæmning. Gamle kort over Jelling tilbage til tiden omkring udskiftningen i slutningen af 1700-tallet bekræftede vejforløbet. Der var imidlertid ingen tungtvejende grunde til så stort et jordarbejde på et terræn, der i forvejen, efter alt at dømme, har været meget fremkommeligt. Endvidere bestod dæmningen langt overvejende af muld, et ret ustabil underlag for en vej. Der fandtes dog langsgående lag af grus og sand. En delvis flade-

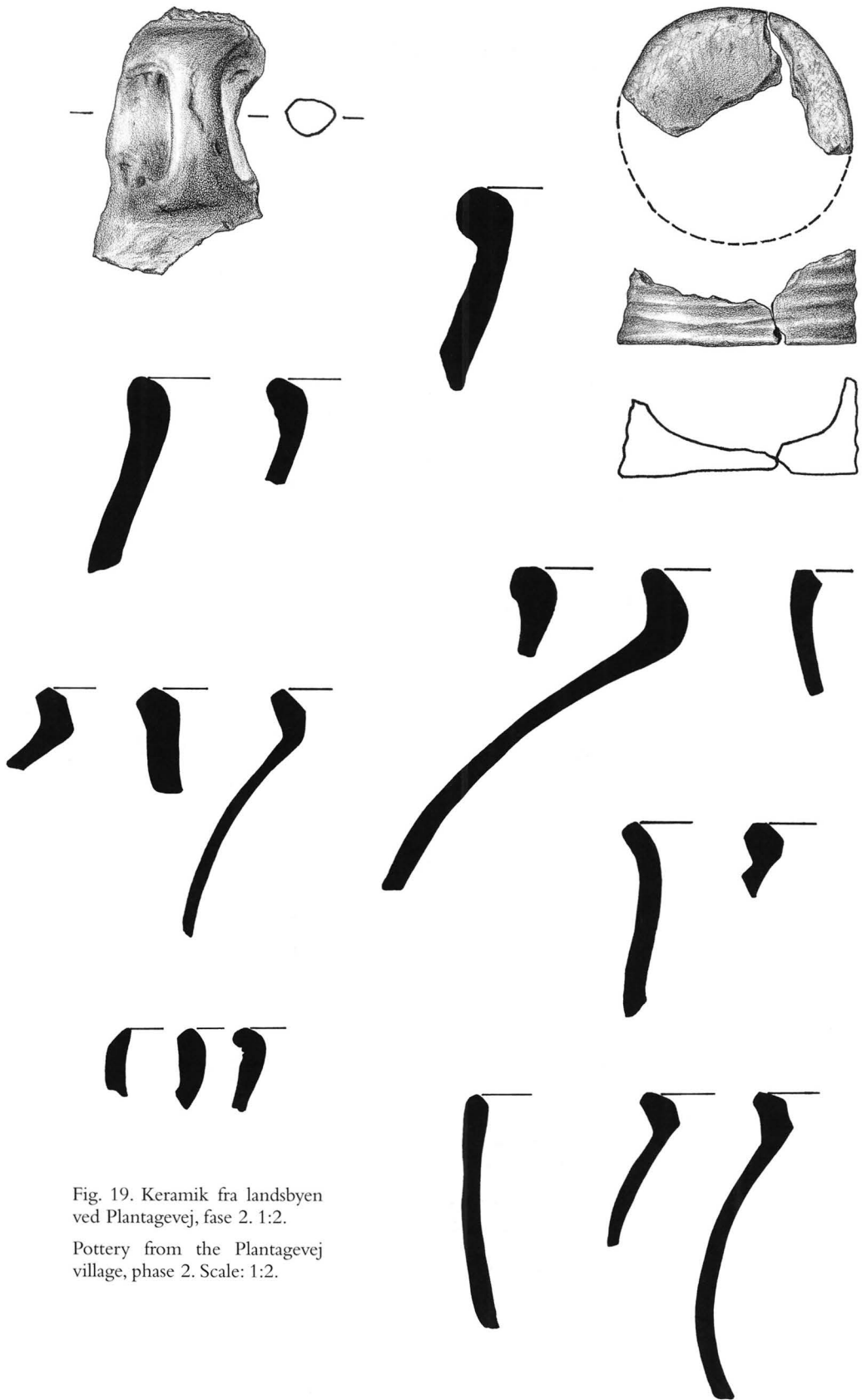

Fig. 19. Keramik fra landsbyen ved Plantagevej, fase 2. 1:2.

Pottery from the Plantagevej village, phase 2. Scale: 1:2.

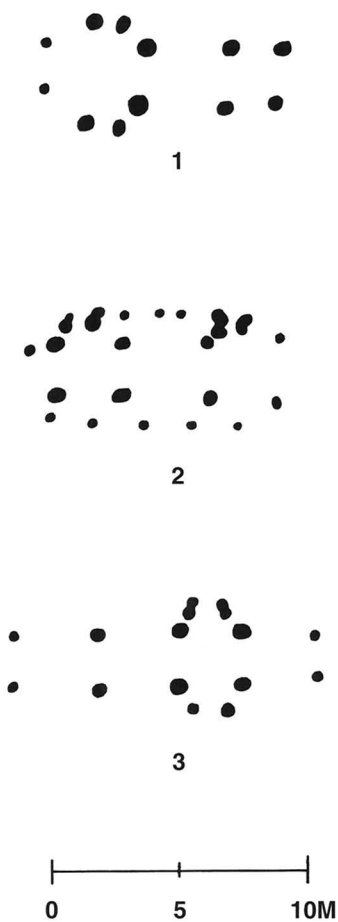

Fig. 20. Huse fra ældre romersk jernalder med særligt stolpesæt i den ene ende. 1-2: Lucinaborg, Taulov. 3: Fårupvej, Jelling.

Houses from the early Roman Iron Age with a special pair of posts at one end. 1-2: Lucinaborg, Taulov. 3: Fårupvej, Jelling.

afdækning af et af disse lag viste sig at danne en kørebane, hvor der endda visse steder kunne iagttages hjulspor. Forklaringen på anlægget kom formentlig hen imod slutningen af undersøgelsen. I forbindelse med anlæggelsen af en cykelsti på vestsiden af Fårupvej, øst for udgravningsområdet, sås i forlængelsen af dæmningsforløbet en ca. 3,5-4 m bred nedgravning af en dybde på op til 0,5 m i undergrunden, netop hvor terrænet begynder at stige lidt kraftigere op imod Jelling. Umiddelbart synes stigningen ikke at være så voldsom, at det skulle nødvendiggøre en nivellerings af vejtracéet, men det forklarer i hvert fald vejdæmningen. Over et ikke nærmere fastlagt stykke er der forud for an-

læggelsen af vejen afgravet muld og til dels undergrundsmateriale, der herefter er deponeret neden for det stejleste stykke. Dermed har man opnået et mere jævnt og mindre stejlt fald på vejen. En af grundene til, at anlægget blev viet særlig opmærksomhed, var naturligvis muligheden af en tilknytning til det vikingetidige Jelling. Der er dog ingen holdepunkter for noget i den retning. Vejdæmningsens alder blev ikke afklaret. Trods de ret talrige snit, som søgegrøfterne gav igennem vejdæmningen, blev der ikke gjort et eneste fund, der kunne give et fingerpeg herom.

Fårup

Ved nedgravning af en øst-vest gående vandledning langs med Plantagevej blev der i 1986 konstateret stolpehuller over en strækning på ca. 150 m hen over en svag bakke.³³ Flere koncentrationer af kraftige stolpehul-

ler kunne iagttages i nedgravningens sider. Hullernes dimensioner tyder på, at der er tale om tagbærende stolper til flere forskellige huse. På skråningerne både øst og vest for bakken fandtes et 10–20 cm tykt kulturlag. Lerkarskår herfra dateres til ældre romersk jernalder. Øst for bakken blev der endvidere fundet flere store affaldsgruber. Iagttagelserne tyder på, at her har ligget flere gårde, muligvis endnu et landsbykompleks, fra ældre romersk jernalder.

Trollerup

Tre km vest for Jelling, ved Trollerup, er der på en skråning ned imod Kiddebækken over et større areal fundet koncentrationer af ildskørnede sten. Samme sted er der fundet et skår af et klæberstenskar. Ifølge lodsejeren kunne man også i perioder se firkanter i kornet, muligvis fra grubehuse. På grundlag af fund og iagttagelser kan der ikke være tvivl om, at der i området findes en større vikingetidsplads.³⁴

Bebyggelsen ved Jelling igennem jernalder og vikingetid

De helt konkrete spor efter den tidligste jernalderbebyggelse, nemlig hustomterne, er få og spredte. På lokaliteterne Hvesager og Fårupvej er der påvist sikre hustomter fra ældre førromersk jernalder (fig. 16, 1–2).

Yderligere et hus ved Fårupvej skal muligvis henføres til denne periode. Det gælder et enligt liggende hus syd for den nordlige gårdække (fig. 16, 3). Huset er påfaldende stort for et hus fra denne periode. En koncentration af gruber med ældre førromersk keramik tæt ved huset taler imidlertid for en datering af huset til denne periode. De to delvis afdækkede huse i vejtracéet på lokaliteten Søndergård 2 må formentlig også tilskrives ældre førromersk jernalder. I anlæggene omkring husene fandtes udelukkende keramik fra denne periode. Det er værd at bemærke, at der ud over hustomter fra perioden på samtlige ovennævnte udgravninger på nær Skovgade er fundet gruber med keramik, der dateres til ældre førromersk jernalder.

Yngre førromersk jernalder er repræsenteret ved seks gårdsanlæg på lokaliteten Plantagevej. Som allerede nævnt, er der ingen brugbar dokumentation for dateringen fra selve husene. Gårdene består af et langhus med fire sæt tagbærende stolper. Fire af gårdene har tilknyttet et udhus med to sæt tagbærende stolper.

Hovedparten af jernalderbebyggelsen ved Jelling hører hjemme i ældre romersk jernalder. Seks af de 11 lokaliteter, der er omtalt ovenfor, tilhører denne periode. På Plantagevej fortsætter bebyggelse fra sen førro-

mersk jernalder ind i ældre romertid. Til periodens ældre del hører fem gårde. Tre af gårdene har været individuelt hegnede, mens to er omgivet af et fælles hegn. Hver gård består af et langhus med seks sæt tagbærende stolper samt et-tre udhuse. I gårdene ses der spor efter mere eller mindre omfattende reparationer i form af udskiftning af tagbærende stolper. Bebyggelsesfasen modsvarer af keramik med stærkt fortykkede, smalt facetterede rande. Gårdenes lidt spredte og tilsyneladende tilfældige placering berettiger til betegnelsen klyngelandsby.³⁵

Afløseren for klyngelandsbyen ved Plantagevej skal muligvis findes på den ikke undersøgte lokalitet, Fårup. De ret markante forskelle i keramikken fra henholdsvis Plantagevej og Fårupvej antyder, at der må være en mellemliggende landsbyfase. Hvis vi antager en samlet levetid på ca. 100 år for de tre landsbyfaser, vi kender fra perioden, er der stadig et par ældre romertids generationer, der skal have tag over hovedet. Det ville være interessant at se, om der på Fårup-lokaliteten ligger resterne af en landsby med fem gårde i to faser.

På Fårupvej har vi, især i den yngste fase, en stramt opbygget, nøje planlagt landsby, en rækkelandsby, der står i kontrast til den mere løst strukturerede klyngelandsby. Bedømt ud fra keramikken fra pladsen som helhed, strækker landsbyen ved Fårupvej sig tidsmæssigt fra engang i 1. årh. til hen i 2. årh. Der kan kun gættes på årsagen til ændringen af landsbyens struktur. Ved at lægge gårdene tæt sammen har det været nemmere at etablere et fælles hegn omkring landsbyen. Her kan forsvarsmæssige hensyn måske have spillet ind. Som allerede nævnt var bevaringsforholdene på stedet så dårlige, at der ikke fandtes spor af de hegn, der må formodes at have været der.

En bebyggelse med omgivende hegn har vi derimod på lokaliteten Hvesager. Komplekset her, med gårde og stormandsgrav, dateres til 2. årh. Gårdene på Hvesager er dermed efter al sandsynlighed helt eller delvis samtidige med den yngste landsbyfase ved Fårupvej. Hvesager-komplekset i den her fremførte tolkning minder da også i sin opbygning om denne fase. Begge steder er gårdenes hovedbygninger anlagt på række med udhusene placeret mod nord. Bemærkelsesværdig er palisadehegnet omkring gårdene på Hvesager. Hegnet har været så kraftigt, at det kan være anlagt af forsvarsmæssige hensyn. Stormandsgraven med bl.a. sporer og våben afslører også et militært engagement hos den gravlagte, der må have været overhoved i bebyggelsen. Hvis man tolker komplekset som rammen for en centralfunktion, kan der forventes at have været et vist "personale" til at varetage særlige opgaver. Det udelukker dog ikke, at de tre gårde i det daglige har fungeret som tre mere eller mindre selvstændige økonomiske enheder baseret på landbrug. Udover det kraftige hegn er der endnu et par træk, der adskiller gårdene fra tidens øvrige gårdsanlæg. Det er dels det særlige indgangsparti med flankerende huse i hegnets

sydside, dels de lidt atypiske huse i nordsiden af gårdsanlæggene. Lignende huse kendes ikke fra andre pladser, bortset fra et enkelt nord for gård BH på Fårupvej. Ved dette hus var der i øvrigt en bemærkelsesværdig detalje. Huset afsluttes i øst af to let indtrukne stolper, hvis omfang og dybde er mindre end de tagbærende stolper. Paralleller hertil er senere fundet på en samtidig boplads ved Taulov. Ved det ene af Taulov-husene er stolperne dog ikke indtrukne (fig. 20). Kan det være spor efter en åbning, eventuelt en port, i gavlen?

De to resterende pladser fra ældre romertid, Haughus 1 og 2, er formentlig begge enkeltgårde. Keramikken fra Haughus 1 har fortykkede rande, men en meget vag facettering, hvilket tyder på en placering i periodens senere del. Haughus 2 er som nævnt kun dokumenteret ved luftfotos og et lille antal opsamlede skår. Her skal der en udgravning til for at afklare, om der er tale om et eller to gårdsanlæg, og hvorvidt de i givet fald er samtidige. Blandt de meget fåtallige potteskår fra stedet er der to jævnbrede, ufacetterede rande og én kraftigt fortykket, facetteret rand.

Yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder findes på lokaliteterne Søndergård 1 og Skinbjerg, der er en del af samme bebyggelseskompleks. Indtil videre er der med sikkerhed afdækket fem gårdsanlæg, hvoraf de tre dels ved keramik, dels ved hustypologi kan dateres til 3.-4. årh. mens de to sidste gårde dateres til 4.-5. årh. Prøvegravninger i forbindelse med Skinbjerg-undersøgelsen afslørede spor af yderligere mindst to gårde. Jelling Kommune har udarbejdet lokalplan for en del af bopladsområdet, så der vil formentlig blive lejlighed til yderligere undersøgelser inden for en overskuelig fremtid.

Fra oldtidens sidste århundreder, yngre germanertid og vikingetid, kendes endnu kun få hustomter. Ved Skovgade er udgravet det hidtil eneste gårdsanlæg fra yngre germanertid. Gården dateres ved hustypologi og omliggende fund til 6.-7. årh. Samme sted er udgravet to langhuse fra vikingetiden. De har afløst hinanden, og det yngste hus kan meget vel have været i brug, da opførelsen af monumenterne blev påbegyndt. Ved Haughus, 2 km øst for Jelling, og ved Trollerup, omtrent 3 km vest for Jelling, er der påvist boplads spor fra vikingetiden. Det er dog på det foreliggende grundlag ikke muligt at danne sig et indtryk af disse bebyggelses karakter.

Sammenfatning

I løbet af perioden 1985-1996 er der ved arkæologiske undersøgelser i området syd for Jelling fundet lidt over 150 hustomter fra jernalderen og enkelte fra vikingetiden. Hustomterne repræsenterer faser af det forhistoriske Jelling igennem en periode på omkring 1500 år. I den tidligste del

af jernalderen er der tilsyneladende ingen egentlig landsbydannelse, men derimod enkeltgårde, bestående af et enkelt langhus, liggende spredt i terrænet. Senest i århundredet før Kristi fødsel samles et antal gårde, formentlig fem, til en landsby ved den nuværende Plantagevej. Herefter flytter landsbyen rundt i området efter det velkendte mønster, tilsyneladende med et par generationers mellemrum. Det generelle billede er, at landsbyen gradvis flytter mod nordøst, jo længere vi kommer op i tid. Den bedst belyste periode er ældre romersk jernalder. Der er tre niveauer i ældre romertids bebyggelsen: Stormandskomplekset, landsbyen og enkeltgården. Landsbyen med sine fem gårde, må have været den væsentligste økonomiske faktor, baseret på agerbrug og kvægavl. I ressourceområdets udkant findes to enkeltgårde. Forklaringen på disse gårdes placering kan måske være en økonomisk specialisering i kvægavl eller andet dyrehold. Stormanden på Hvesager kan via en undersøgelse af udstyret i et antal østjyske grave samt historiske analogier placeres på det niveau i lederhierarkiet, der kan kaldes hærfører.³⁶ Hærføreren formodes at have ledet en krigerstyrke fra et stammeområde svarende til et herred. Han har altså haft en ledelsesfunktion, der har strakt sig langt ud over det lokale landsbyniveau. Et historisk analogt eksempel omhandler visigoterne i det nuværende Rumænien. Den pågældende skriftlige kilde tyder på, at stammens ledende personer hos dette folk boede i en palisadebefæstet gård adskilt fra den almindelige befolkning i landsbyerne.³⁷ Med andre ord afspejler ledelsesfunktionen sig her i bebyggelsesmønstret på tilsvarende måde som i Jelling. Hærføreren er formentlig valgt eller udpeget efter kvalifikationer. Hvis han er udvalgt blandt de lokale "Jellingboere" og qua dette er bosat her, vil der ikke nødvendigvis være forløbere eller afløser for stormandskomplekset i lokalområdet. Lederen kan da lige så vel efterfølgende være valgt eller udpeget i et andet område. Er der derimod et strategisk aspekt i hærførerens placering, vil man kunne forvente at finde en eller flere afløser for Hvesager-komplekset i området. Blandt andet ved sin beliggenhed i et vandskel har Jelling i historisk tid været et knudepunkt for landtrafikken. Dette har også været fremført som en medvirkende årsag til Jellings betydning i vikingetiden. Måske er det også forklaringen på hærførerens tilstedeværelse i ældre romersk jernalder. Desværre har vi endnu ikke tilstrækkeligt overblik over bebyggelsen i den mellemliggende periode op imod vikingetiden til at fastslå, om der igennem en længere periode har været knyttet en centralfunktion til Jelling. Det er bemærkelsesværdigt, at der i genstandsmaterialet fra Hvesagerbebyggelsen og fra alle de undersøgte pladser som helhed ikke er fund, der kan hævdes at afspejle en central funktion.

NOTER

- 1) Mikkelsen 1988/89, Christiansen & Hvass 1994, Hvass 1998.
- 2) Manuskriptet er udarbejdet med støtte fra Det Arkæologiske Nævns publikationspulje 1998. Keramikken er tegnet af Lizzi Nielsen. Udgravningsplaner er rentegnet af Marie-Louise Pitchen. Aase Thomsen har ydet praktisk hjælp ved udarbejdelsen af manuskriptet.
- 3) Mikkelsen 1987, s. 355. Vejle Museum, j.nr. VKH 1231. Udgravningsleder Dorthe Kaldal Mikkelsen.
- 4) Mikkelsen 1988/89. Vejle Museum, j.nr. VKH 1262. Udgravningsleder Dorthe Kaldal Mikkelsen.
- 5) Mikkelsen 1988/89, s. 150.
- 6) Ethelberg 1995, s. 116 f.
- 7) Det nordlige hus i den østlige gård er af udgraveren tolket som to mindre udhuse. Der synes imidlertid ikke at være noget til hinder for en tolkning som ét hus.
- 8) Ethelberg 1995, s. 114 ff.
- 9) Gårdens hegnede areal må i begge tilfælde have været omkring 1000 m² og det bebyggede areal omkring 300 m². Det forudsættes, at det nordlige hus i Hvesager-gården har været symmetrisk omkring indgangene.
- 10) Ethelberg 1997, s. 54 ff.
- 11) Vejle Museum, j.nr. VKH 350.
- 12) Christensen & Hardt 1998, s. 12.
- 13) Vejle Museum, VKH 879 × 1358. Mundtlig oplysning v/Dorthe Kaldal Mikkelsen.
- 14) Vejle Museum, j.nr. VKH 1192. Luftfoto 1992 v/Stig Jensen, Antikvarisk Samling, Ribe.
- 15) Vejle Museum, j.nr. VKH 1570. Udgravningsleder Steen Hvass.
- 16) Hvass 1998, s. 171.
- 17) Vejle Museum, j.nr. VKH 1596.
- 18) Vejle Museum, j.nr. 1587. Udgravningsleder Folmer Christiansen.
- 19) Nordisk Amatørarkæologisk udgravningslejr 1993, arrangeret af Vejle Amts amatørarkæologiske forening Flintoksen i samarbejde med Vejle Museum. I en periode på tre uger deltog 80-90 amatørarkæologer fra hele Norden.
- 20) Hansen et al. 1991, s. 18 f.
- 21) Som forrige.
- 22) Hansen 1988, s. 189.
- 23) Eks. Hvass 1979, s. 69, Jensen & Willemoes 1982, s. 20 f og Hansen 1988, s. 179.
- 24) Hansen 1988, s. 188.
- 25) Christensen & Hardt 1998b, s. 61 ff.
- 26) Vejle Museum, j.nr. VKH 1722. Udgravningsleder Folmer Christiansen.
- 27) Hansen et al. 1991, s. 17 ff.
- 28) Vejle Museum, j.nr. VKH 1635. Udgravningsleder Folmer Christiansen.
- 29) Jacobsen & Lorentzen 1986, s. 8 ff.
- 30) Mikkelsen 1988/89, s. 149.
- 31) Vejle Museum, j.nr. VKH 1705. Udgravningsleder Folmer Christiansen.
- 32) Hvass 1985, planche 115 d og m, planche 116 f m.fl..
- 33) Vejle Museum, j.nr. VKH 1279.
- 34) Vejle Museum, j.nr. VKH 959.
- 35) Jvf. Ejstrud og Jensen 1995 og 1998.
- 36) Mikkelsen 1988/89, s. 185 ff.
- 37) Näsman 1988, s. 126.

LITTERATUR

- Christensen, L. og N. Hardt 1998a. Ny teknik. *Skalk*, 3, 1998.
- Christensen, L. og N. Hardt 1998b. Kværnsten af basalt – en overset romersk oldsag. *Arkæologi i Slesvig*, 5, 1996, Kiel 1998.

- Christiansen, F. og S. Hvass 1994: Jelling. Udgravningerne 1992 og 1993. *Vejle Amts Årbog*, 1994.
- Ejstrud, B. og C.K. Jensen 1998. Klyngelandsbyen. *Skalk*, 4, 1998.
- Ejstrud, B. og C.K. Jensen 1995. Vendehøj ved Hornslet – en jernalderlandsby og dens udvikling gennem fire århundreder. *Kulturhistorisk Museum Randers Årbog*, 1995.
- Ethelberg, P. 1995. Chieftains' Farms of the Over Jerstal Group. *Journal of Danish Archaeology*, 11, 1992.
- Ethelberg, P. 1997. Galsted – et landsbykompleks fra ældre romersk jernalder. *Arkeologi i Slesvig*, 4, 1995, Haderslev 1997.
- Hansen, T. Egeberg, S. Hvass, D. Kaldal Mikkelsen 1991: Landbebyggelsen i 7. århundrede. P. Mortensen & B.M. Rasmussen (red.): *Hovdingesamfund og kongemagt. Fra Stamme til Stat 2*, Højbjerg 1991.
- Hansen, T. Egeberg 1988: Die eisenzeitliche Siedlung bei Nørre Snede, Mittelljütland, Vorläufiger Bericht, *Acta Archaeologica*, 58, 1987.
- Hvass, S. 1979: Die völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mittelljütland. *Acta Archaeologica*, 49, 1978.
- Hvass, S. 1985: *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder*. Arkæologiske Studier VII. København 1985.
- Hvass, S. 1998: Jelling – Schon in der Wikingerzeit eine tausendjährige Siedlung. *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*. Neumünster 1998.
- Jacobsen, J.A. og A.H. Lorentzen 1986: Usynlige husfæller. *Skalk*, 2, 1986.
- Jensen, A.E. & A. Willemoes, 1982: Foulum – en boplads fra ældre germansk jernalder. *MIV*, 11, 1981.
- Mikkelsen, D. Kaldal, 1987: Haughus (1314). Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*. København.
- Mikkelsen, D. Kaldal 1988/89: To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse. *Kuml* 1988/89, s. 143-199.
- Näsman, U. 1988: Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. P. Mortensen og B.M. Rasmussen (red.): *Jernalderens stammesamfund. Fra Stamme til Stat 1*, Højbjerg.

SUMMARY

Jelling

Settlements from the Iron Age and the Viking Age

The name Jelling is inextricably bound up with perhaps the most prominent Viking monuments in Scandinavia, the mounds of King Gorm and his queen Thyra, the two rune stones, the remains of a supposed large ship-shaped stone setting, and the church that has predecessors from the Viking Period. How and why did Jelling reach the status mirrored in these monuments? Moreover, is it possible to find the preconditions for it in the Iron Age?

During the latter years, comprehensive investigations into settlements from the Iron

Age and the Viking Period have been undertaken in the Jelling area (fig. 1). The purpose of this article is to give a review of the sites known from these periods in Jelling and its near vicinity.

At Haugsted 1, Four house sites were excavated, three of which date from the early Roman Iron Age, and the fourth from the Viking Period (figs. 2 and 3). The early Roman Iron Age settlement consists of a 20-m long and 5-m wide longhouse and two small houses of several phases. The Viking house probably measured c. 15 × 6-6.5 metres. It

must be the annexe of a farm, the main building of which must be situated close by. Observations in a wire ditch running towards Jelling show remains of a fairly large Viking Age settlement.

The settlement at Hvesager dates to the period B2 of the early Roman Iron Age. The excavator interpreted the settlement as two adjoining farms surrounded by a common fence. The western farm covers an area of 2120 m², which makes it the largest farm from this period in Denmark. An inhumation grave with weapons, spurs, a silver ring, a silver fibula etc. was found less than 50 metres from the farm fence. The grave find supported the interpretation of the farm complex as one belonging to a wealthy man.

An alternative interpretation resting on what is thought to be fence remains running right through the presumably largest farm is that we are dealing with three farms. The fact that the site was not totally excavated makes an interpretation difficult. However, several things indicate that the last interpretation is the correct one (fig. 4). The pairs of posts between the two longhouses were originally interpreted as two outhouses. If we interpret them as one longhouse instead, we are dealing with a farm complex flanked by two farms of approximately the same size. The position of the longhouse is the same in the farms. All farms have a larger outhouse to the North, and all three farms lie on an axe that passes through the southern entrance in the fence, the entrance of the longhouse and the entrance of the northernmost building. The whole complex is almost symmetrical around the axe of the middle farm. This suggests three large farms of almost identical size within a fenced-in area of 900–1000 m², surrounded by a common palisade. At the southern side of the middle farm, we have two outhouses, flanking a double entrance to the yard. This entrance suggests either a coach gate or a stately gateway built onto the houses.

At Hammelev Nørremark near Haderslev, a contemporary farm complex was investigated and interpreted as a chieftain's farm (fig. 5.1). However, several conditions show that the northernmost house at this site should be interpreted as two houses flanking an entrance (fig. 5.2). The farm closely resembles the middle farm of Hvesager, except

for the building by the fence and the different direction. In addition, the parcel sizes are almost identical. Perhaps an extraordinary entrance characterised the farm of a chieftain – a phenomenon well established in historical times. The farm complex is rather large compared with others from this period in the Vejle area. Farms of a similar size are known from several locations in Southern Jutland. Hammelev Nørremark was mentioned above. At Galsted in central Southern Jutland, a village from the second century AD was investigated. It consisted of eight farms, and the fenced-in areas are thought to cover an area of 1100–1200 m². The results of this investigation suggest that farms of this size should not necessarily be interpreted as farms of a chieftain or wealthy farmer.

A few years ago, a fragment of a rotating quern of granite was found on the same field that held the Hvesager settlement. Until recently, querns of this type were attributed to the late Roman and the Germanic Iron Age. However, the rotating quern from Galsted in Southern Jutland dates from the second century AD. Thorough trial excavation in the Hvesager settlement did not reveal any traces of a late Roman or Germanic Iron Age settlement. The rotating quern therefore probably belongs to the Hvesager settlement. Another fragment of a rotating quern was found in a positively early Roman Iron Age context on a settlement site near Gl. Sole, just north of Vejle. Several finds thus show that the rotating quern was used in Denmark already in the early Roman Iron Age, at least in Southern Jutland.

A house from the early pre-Roman Iron Age was found at the northwest corner of the farm complex at Hvesager (fig. 16.1). Several adjoining pits were dated to the same period.

Archaeological investigation has not been carried out at the Haughus 2 site. The recording is based on finds gathered on the surface by a local, and on aerial photos showing house sites in a drought-stricken cornfield (fig. 6). The drawing of the settlement is based on the photo (fig. 7).

With a length of 22–24 metres, the eastern longhouse is rather large for this period. The house belongs to the most ordinary type of the early Roman Iron Age. It has six pairs of roof bearing posts, placed close to the walls,

thus creating a spatial central nave. The walls are constructed from post put closely together – a wall type that does not otherwise appear until the late Roman Iron Age.

The other supposed longhouse cannot be followed in the whole of its extent. Only four pairs of roof bearing posts and part of a wall ditch are detectable. The eastern gable seems to be rounded, and the roof bearing posts seem to be a little closer to the middle than in the first house. Both features suggest a late Roman Iron Age date. However, whether we are dealing with concurrent early Roman Iron Age houses or with the two phases of a farm belonging to the transition between the early and the late Roman Iron Age cannot be finally concluded.

At Skovgade, at least ten houses from the Germanic Iron Age and the Viking Period were excavated (fig. 8). Northernmost in the excavated area was a fence and two phases of an approximately 29-metre long Viking Age house. The latest house is typologically dated to the beginning or middle of the 10th century.

Around 60 metres south of these houses lay another three houses and a pit house. Judging from the finds from the adjoining pits, the houses belong to the end of the late Germanic Iron Age or the early Viking Period. The pit house seems to belong to the same complex.

A longhouse was found in the southernmost part of the area. Immediately south of this, a small house was overlapping an older house. The Longhouse, Va, had been extended lengthways towards the West from 28 to 32 metres. The house type and the surrounding finds date the farm to the sixth or the seventh century. The situation of the small house, VC, suggests that it dates from the same time as house Va.

It is possible that the Viking Age houses were the main buildings in a farm complex. However, they could also be large outhouses or even have had a third function. The southern longhouse, Va, was no doubt the main building of a Germanic Iron Age farm. Still, we are not dealing with a well-defined farm complex.

Both the Germanic Iron Age phase and the Viking Age phase are probably the eastern part of a larger settlement.

During road construction, the remains of two house sites were found in the road track at Søndergård 2 (fig. 9). The houses were c. 9 and 10 metres long, respectively. Potsherds from adjoining pits date solely from the early pre-Roman Iron Age. The houses must be interpreted as two independent economic units from this period. A little east of the settlement, an urn grave dating from the late Roman Iron Age was found.

The remains of fifteen houses from the late Roman Iron Age and early Germanic Iron Age were found in an 11.000-m² large area at Søndergård 1 (fig. 10). The settlement consists primarily of four longhouses, A, B, D, and M. The houses are 25–34-m long and 5.8–6.5-m wide. Each longhouse must represent a farm.

House D is the main building in the only clearly defined farm complex on the site. The fence on the northern side surrounds an area of 850–900 m².

The dating of the houses rests largely on the house typology, as there were only few finds. However, pottery dating from the third century AD was found in several postholes in house B (fig. 11). This dating is in keeping with the house type. The structures of the house A attribute it to the third century AD. The house type of house D dates from the fourth or the fifth century AD. House M has several parallels from the same period.

L is a 16 or 17-m long and c. 6-m wide house, which separates itself from the other houses by the size, the wall ditch, and the placing of the roof bearing posts. The closest parallels to this house are from the third century AD.

The connection between the longhouses and the smaller houses is difficult to establish. Two pit houses were found, one in the western and one in the southeastern part of the excavated area. On the highest part of the area, a little east of house M, was a 2.75-m deep well that could have been used during several phases of the settlement. A pit in house F contained small fragments of a basalt type well known from the time just before the birth of Christ. Recent finds from Southern Jutland have documented the use of basalt in Denmark in the early Roman Iron Age. Thus, the basalt fragment was probably used in the farm dating from the fourth

or the fifth century AD in which it was found.

The site also contained several pits from the early pre-Roman Iron Age and an urn grave from the late Bronze Age.

In a road track at Skinbjerg, just west of Søndergård 1, a 25-m long and 5.5-m wide longhouse and two small houses were excavated (fig. 12). The longhouse type dates from the third or fourth centuries AD. Trial excavations just north of the road track showed traces of at least two more longhouses. This settlement is no doubt part of the same settlement complex as Søndergård 1.

At Fårupvej, a village from the early Roman Iron Age was investigated (fig. 13). The preservation conditions in the area were generally bad. Ploughing had almost destroyed the roof bearing posts of the longhouses in the northern part of the settlement, and probably was responsible for the striking lack of outhouses. No fence traces were preserved. The interpretation of the individual farm complexes therefore depends on the mutual positioning of the houses.

The basic structure of the settlement is two almost east-west lying farm sequences, probably representing two phases of the village. One phase was situated northerly in the excavated area and comprises four or perhaps five farms. The longhouses of three of the farms, BL, BM, and BN, all lay on a ruler-straight line. Farm BO lay a little to the Northeast. The fifth farm with an uncertain affiliation is farm BP southeast of the others. The main buildings of the farms measure between 15 and 18 metres lengthwise, except for the longhouse of farm BP, which has a length of only c.10 metres. This farm is untypical for the site and the interpretation is uncertain.

The other phase of the village in the southern part of the excavated area comprises five farms, BF, BG, BH, BJ, and BK. Here, too, the longhouses are situated along an almost straight line with all outhouses placed on the northern side. In this phase, the longhouses are between 17 and 20 metres long. In spite of the missing fences, the farm complexes are quite easy to distinguish. However, the number of outhouses belonging to each longhouse at any given time is uncertain. The outhouses, the ground plans of which do not

overlap, may be from the same time. On the other hand, they may also reflect a situation where one or more new outhouses were built, before the old ones were pulled down. However, new houses were often built on top of the old ones, as seen on the above-mentioned settlement of Haugsted 1. Useful criteria for clarifying this question are not at hand, as neither finds nor the filling of the postholes etc. can separate the individual settlement phases. Yet, farm complexes as BF and BK seem integrated and the situation of the houses seems well considered.

Farm BK yielded a miniature pot in each of the four entrance posts in the northernmost house. Miniature pots or fragments of such were also found in fifteen of the sixteen postholes from the longhouse (fig. 14). Miniature pots are a well-known phenomenon in houses from this period. However, this is the first time they were found in such big numbers in a single house. Usually, the pots are considered small sacrifices or parts of such. They are preserved as whole pots or just as a few fragments. This probably mirrors the fact that the pots themselves were less important in the ritual. Their situation at the bottom of the postholes suggests them being placed there when the house was built, as secondary holes were not established. However, the pots could also have been destroyed later, if the posts were dug up. If so, this operation has left no traces.

Very little pottery was found in the houses at Fårupvej (fig. 15), but the pits were full of ceramics. Groove ornamentation occurs very often, most often as three horizontal grooves, sometimes combined with zigzag bands. The pottery from the settlement at Hvesager is very similar.

The northern row of houses at Fårupvej is interpreted as the earliest phase. There is no certain documentation of two village phases or a relative time sequence between the phases. The longhouses of the southern row are more regular and of more identical structure than the longhouses of the northern row of farms. The number of farms agrees with the number of farms in the younger village at Plantagevej (see below).

The area also has some house sites that cannot immediately be attached to the phases described above. A single house a little north-

east of the rest of the settlement, house AS, is dated by ceramics to the early pre-Roman Iron Age (fig. 16.2). It is 14–15 metres long and 6 metres wide and has traces of a wall ditch north and south of the eastern part. Towards the west, a ditch-like filling seems to follow the gable on the outside.

House B in the open area between the two phases of the early Roman Iron Age village has a completely different form to that of the longhouses of the village (fig. 16.3). The type does not give any clues as to the date. The frail wall posts and roof bearing posts resemble those of the house AS from the early pre-Roman Iron Age. It is interesting, that the area around this house has a concentration of pits with ceramics from this period. Much therefore points at this house being from the early pre-Roman Iron Age. If this dating is correct, we are dealing with an unusually large house for the period.

The Plantagevej settlement is from the pre-Roman and early Roman Iron Age (fig. 17–18). The settlement consisted of several separated built-up areas or farms. Generally, the remains were better preserved than the ones at the Fårupvej settlement, as traces of fencing were sporadically preserved. As at Fårupvej, the rest of the farms were mainly sorted out according to house types and the location of the longhouses and the small houses. The farms BL, BQ, BR, BU, BV, and BW are probably the older ones. The longhouses here are ten to twelve metres long. A small outhouse is situated close to several of the longhouses. The farms BL and BU are situated closely together and probably date from different periods.

A later settlement phase comprises the farms BJ, BK, BN, BS, and BT. All the longhouses have six pairs of roof bearing posts and a length of 17–20 metres. Several farms of this phase are easily separated due to preserved traces of fencing. The longhouses and outhouses are larger than those of the previous period. Farms BJ and BK are lying within the same fence. The fenced-in area measures 750 m². Along the outer side of the northern fence is a 15-m long house, which must be contemporary with the two farms. Farm BN had an almost identical predecessor in a slightly displaced situation towards the North. The charcoal in the filling of this

longhouse suggests that the house burnt down. Thus, the existence of this house must have been short, as a similar phase is not seen in the other farms. The fence of farm BS shows that the farm was extended towards the North. The original farm consisting of just one longhouse was enlarged with a large outhouse placed against the northern fence. In the later phase, the fenced-in area was around 450m².

From the older phase, ceramics were found in just five postholes from four farms. The only characteristic piece is a fragment of an X-shaped handle. However, several pits have yielded pottery from the period. Characteristic potsherds are rim fragments with a wide facet, fragments of pots with straight sides, and pots with an added moulding below the rim, ornamented with finger imprints and angled or straight insertions.

From the younger phase, pottery was found in forty-four postholes, spread over the five farm complexes (fig. 19). Pottery was also found in the pits, for instance rim sherds with a wide edge and finely faceted.

Apart from the farm complexes mentioned, there are three longhouses, which do not naturally fit into the two phases. Two of the longhouses probably have a small outhouse. These “surplus” farms probably just reflect the fact that a division into phases is artificial, as the village was continuously developing and houses and especially outhouses were often rebuilt.

Roadwork just south of the settlement revealed three cremation graves. One of these contained grave goods consisting of two iron knives and an iron fibula. In the filling around the urn was found the pin for a bronze fibula. The grave dates from the second century AD.

At Fårup, cablework revealed postholes along a 150-m long stretch. Several concentrations of strong postholes were seen in the sides of the ditch. The dimensions of these holes suggest roof-bearing posts of several houses. East and west of here was found a 10–20-cm thick culture layer. Potsherds found here date from the early Roman Iron Age. The observations suggest farms, possibly a village complex from the early Roman Iron Age.

Three kilometres west of Jelling, at Trollerup, stones made brittle by fire were

found in an area sloping towards a stream. A sherd of a soap stone vessel was also found here. According to the landowner, square areas, possibly pit houses, can be observed in the corn at certain times. Observations and finds leave no doubt that a large Viking settlement lies in this area (34).

Definite traces of the earliest Iron Age settlement, such as house sites, are few and scattered. The Hvesager and Fårupvej localities contain definite house sites from the early pre-Roman Iron Age (fig. 16, 1-2). We should perhaps attribute another house at Fårupvej to this period, a solitary house south of the northernmost row of farms (fig. 16, 3). This house is surprisingly large this period. Two partly excavated houses in a road track at Søndergård 2 are probably also from the early pre-Roman Iron Age. Apart from house sites, all excavations mentioned contained pits with pottery dating from the early pre-Roman Iron Age.

Six farm complexes at Plantagevej represent the late pre-Roman Iron Age. Each of the farms consist of a longhouse with four pairs of roof bearing posts. Four of the farms have an outhouse with two pairs of roof bearing posts.

Most of the Iron Age settlements at Jelling belong to the early Roman Iron Age. Five farms at Plantagevej belong to the beginning of this period. Three of these were individually fenced, whereas a common fence surrounded two. Each farm consisted of a longhouse with six roof-bearing posts and up to three outhouses. The farms show signs of repair such as the replacement of roof bearing posts. The settlement phase is matched by pottery with much thickened and finely faceted rims. The stray positioning of the farms corresponds to the idea of a cluster settlement (35).

The successor to the cluster settlement at Plantagevej should probably be looked for at the Fårup site, which has not been investigated. The marked differences between the pottery of Plantagevej and Fårupvej respectively suggest an intervening settlement phase. If we presume that each of the three settlement phases lasted around 100 years, we still lack the settlement of roughly two generations. This should perhaps be found at the Fårup site. At Fårupvej, we have – especially

in the later phase – a strictly constructed and well-planned village with houses arranged in rows, which contrasts the loose structure of a cluster settlement. According to the pottery from the site, seen as a whole, the Fårupvej village dates from sometime in the first century AD until sometime in the second century AD. Defensive purposes might explain the denser village structure. Unfortunately, nothing was left of the presumed fencing.

However, a settlement surrounded by a fence was found at Hvesager. This complex, including farms and a rich man's grave, was dated to the second century AD. The Hvesager farms are therefore probably contemporary with the latest village phase at Fårupvej. The fence was strong enough to have been built for defensive purposes. The grave content of spurs and weapons reveals the military involvement of the deceased, who must have been the head of the settlement. Apart from the strong fence, two more traits make these farms differ from other farm complexes of the period: the special entrance with flanking houses in the south fence and the somewhat atypical houses on the northern side of the farm complexes. We do not know houses like these from other sites, excepting a single farm north of BH at the Fårupvej site. This house further has a noteworthy detail: the eastern gable has two post holes on the inner side, which are smaller and shallower than those of the roof bearing posts. Later, similar constructions have been found at a contemporary settlement at Taulov. However, in one house at Taulov, the posts are not inside the gable (fig. 20). Could these postholes perhaps be the traces of a gable opening – perhaps even a gateway?

The last sites from the early Roman Iron Age, Haugsted 1 and 2, are probably both single farms. The pottery from Haugsted 1 suggests a dating from the later part of the period. As mentioned, Haugsted 2 has only been documented by aerial photos and a few gathered potsherds. To clarify whether we are dealing with one or two farm complexes and whether they are from the same period would require an excavation.

Late Roman and early Germanic Iron Age settlements are found at Søndergård 1 and Skinbjerg, which belong to the same settle-

ment complex. At the moment, five certain farm complexes have been uncovered, three of which are dated using pottery and house typology to the third or fourth century AD, whereas two date from the fourth or the fifth century AD.

We only know of a few house sites from the last decades of the prehistoric period, the later Germanic Iron Age, and the Viking Period. At Skovgade, the only farm complex so far from the late Germanic Iron Age was excavated. The house typology and surrounding finds date the farm to the sixth or the seventh century AD. Two longhouses from the Viking Period were also excavated here. One succeeded the other, and the younger of them might have been in use when the erection of the Jelling monuments began. At Haugsted, two kilometres east of Jelling, and at Trollerup, c. three kilometres west of Jelling, settlement traces from the Viking Period were established. However, it is impossible to form an idea of the character of these settlements from the material available.

During the period of 1985-1996, archaeological investigations in the area south of Jelling have revealed a little more than 150 house sites from the Iron Age and a few from the Viking Period. The house sites represent phases of prehistoric Jelling during a period of fifteen hundred years. In the early Iron Age there may be no real village formation, whereas single farms consisting of a single longhouse are scattered in the terrain. During the century before the birth of Christ, at the latest, several farms – probably five – are gathered to a village at the present Planstagevej. From this time onwards, the village moves around in the area according to the well-established pattern, apparently with an interval of two generations. The overall picture is that the village moves slowly towards the Northeast. The best-investigated period is the early Roman Iron Age. The settlement of this period has three levels, the chieftain's complex, the village, and the single farm. The five farms of the village must have been the most important economical factor, based on agriculture and animal husbandry. Two farms are lying in the fringes of the settlement. Their situation may have been decided by

economic specialisation in cattle breeding or other types of animal husbandry. A comparison between the rich grave at Hvesager and a number of East Jutland graves places the owner of the Hvesager grave on the commander level in the hierarchy (36). This commander was supposedly the leader of a warrior force from a tribal area corresponding to a "herred" (the name of an old Danish administrative unit). His leader function thus extended beyond the local village level, in analogy with the conditions of the contemporary Visigoth tribe in what is now Rumania. According to a written source, the leading persons of this people lived in a farm surrounded by a palisade, separated from the ordinary village population (37). In other words, the leader function is mirrored in the settlement pattern in a way resembling that of Jelling. The commander was probably chosen because of his qualifications. If he was chosen from the local Jelling population and therefore settled here, we should not necessarily expect to find forerunners or successors of the chieftain's complex in the local area. The next leader might just as well have been chosen in another area. If, however, there is a strategic aspect in the positioning of the commander, we might expect to find one or more successors to the Hvesager complex within the area. Due to its situation in a watershed, Jelling has been a centre of land traffic in historic times. It has been argued that this was also the case in the Viking Period, and that this was the reason for the high status of Jelling at this time. Perhaps this also explains the presence of a commander in the early Roman Iron Age. However, for the time being we do not have sufficient knowledge of the intervening period to establish whether a central function was attached to Jelling for any longer period. It is noteworthy that the artefacts from the Hvesager settlement and from all the other investigated sites as a whole do not include finds representing such a central function.

*Folmer Christiansen
Vejle Museum*

Translated by Annette Lerche Trolle